

KANÁSZ
VIKTOR

Fenyvesek és Pagonyok

Pagony (Petrzilka) Károly és családja Surdon

SOMOGYORSZÁG-ZALAMENTE I.

KANÁSZ VIKTOR

Fenyvesek és Pagonyok

Pagony (Petrzilka) Károly és családja Surdon

SOMOGYORSZÁG–ZALAMENTE I.

Budapest
2019

KANÁSZ VIKTOR

Fenyvesek és Pagonyok
Pagony (Petrzilka) Károly és családja Surdon

SOMOGYORSZÁG–ZALAMENTE I.

Sorozatszerkesztő Kanász Viktor

A kiadásért felel Kollár Levente

Kiadja a Pilisart Kft.

pilisart.hu

Készült Pauker-Holding Kft.

Budapest

2019

ISBN 978-615-81377-0-6

ISSN 2676-945X

Tipográfia és borítóterv Kollár Levente

Lektorálta Alexa Péter

Az angol összefoglalót fordította Kollár Levente

A kötet Surd Község Önkormányzata támogatásával jelent meg

Tartalomjegyzék

Köszöntő	7
Somogyország–Zalamente: Egy sorozat indulása	9
Bevezető	11
Pagony (Petrzilka) Károly és családja története	13
Származás	13
Az ifjú évek	14
A keleti fronton és hadifogságban	15
A korabeli Surd	17
A Zichy grófok	17
A lakosság	20
Vallás, oktatás és közösségi élet	23
Zichy Ödön erdészeként	26
A forrásokról	33
A visszaemlékezések	33
A fotók	34
Függelék	39
Pagony Károly visszaemlékezése	39
Pagony Hubert visszaemlékezése	47
Képek	51
Summary	107

Köszöntő

Sokat idézett mondás, hogy a történelem az élet tanítómestere. E megállapítás jelen esetben különösen igaz, hiszen e kötet lapjain egy sikertörténet bontakozik ki, melyben egy messziről jött család sarja végérvényesen megváltoztatja falunk életét, arculatát. S ami még fontosabb: Pagony Károly egyedi ötletével, kitartó munkájával és tudásával reményt adott Surd lakóinak. Megmutatta, hogyan lehet az elsorvadó vidék eltűnő falvainak világában fennmaradni, s tovább vinni az egykor élt ősök hagyatékát. Ez természetesen nem jöhetett volna létre a surdiak szorgalma és a közösség összetartó ereje nélkül. A mag termékeny talajra hullott, így a falubeliek azóta szorgalmasan nevelik fenyőcsemetéiket, amelyek egyben a jövő zálogát is jelentik.

Ajánlom ezért ezt a tanulságos kötetet a surdi lakosoknak, valamint minden érdeklődőnek, szolgáljon Pagony Károly élete és tevékenysége mintául számunkra!

Kanász János
polgármester

Somogyország–Zalamente

Egy sorozat indulása

A Kanizsától délre és dél-nyugatra eső apró- és kisfalvak egyedülálló területet alkotnak. Különleges régió ez, ahol nemcsak a horvát-szlóven-magyar határ találkozik, hanem a zalai dombok és a somogyi lankák is egymásba simulnak. A tájnak e történelmi határterületből adódó sokfélesége lépten-nyomon érezhető. Közigazgatásilag Somogy, majd 1950-től Zala vármegye bírta, egyházkormányzatilag pedig hol a veszprémi, hol a zágrábi, az utóbbi évtizedekben pedig a kaposvári egyházmegyéhez csatolva élnek a falubeliek. Az itt lakók mára szinte kivétel nélkül magyar nemzetiségűnek vallják magukat, ám a vasárnapi ebédkor az öregektől még sokszor hallani horvát szavakat. A falvak népművészetében, nagyrészt elhagyott szokásaiban, letett népviseletében, máig meglévő egyedi szavajárásában Somogyra ismerhetünk, ám az ákat már zalaiasan mondják. E terület egyszerre hordozza Zala és Somogy vonásait. Csak ezt szem előtt tartva tudjuk megérteni az itt lakók ketős identitását. Ezért is választottuk a Tüskés Tibor-ihlette sorozat-címet: *Somogyország–Zalamente*.

A sokszorosán határterületnek számító vidék múltja – talán pont emiatt – elfeledett, sok tekintetben kutatatlan, s e hiány orvoslásra vár. E sorozat célja az, hogy bemutassa Surd és a környező települések, például Liszó, Nemespátró és Belezna, valamint a máig Somogyhoz tartozó Zákány, Őrtilos és Somogybükkösd történetét, így segítve az olvasót e települések lakóinak jobb megismerésében. A munka számos területen folytatható, ugyanis a jó forrásadottságoknak köszönhetően a középkortól napjainkig sok téma vár feldolgozásra, s életrajzok, iskola-, és családtörténetek, régészeti és néprajzi gyűjtemények várják a kutatóikat.

A sorozat első kötetében egy, a térség mai arculatát jelentősen formáló személy és családja történetét mutatjuk be. A választás nem véletlen, ugyanis Pagony Károly tevékenysége és a surdiak összefogása a mai napig élő példája annak, hogy tudás, jó ötletek, kitartás, szorgos munka és összefogás által egy kis lélekszámú falu is el tudja kerülni a csendes előregedés és eltűnés veszélyét. Így abban a reményben indítjuk e könyvvel útjára a sorozatot, hogy hamarosan a következő kötetet is kezében tarthatja az olvasó.

Kanász Viktor

Bevezető

Immár több mint hét évszázada fekszik a zalai dombok és a somogyi erdők találkozásánál a kicsiny Surd falu. Viszontagságos, háborúkban és csendesen fejlődő időszakokban egyaránt gazdag történetének nyomait keresve az ide látogató elsétálhat az evangélikus templom ódon falai mellett, leülhet a katolikus templommal szemben az öreg platánfák alá, és elmerenghet a Zichyek egykori kastélya helyén, melyet a grófokkal együtt sodort el a múlt század.

A régi téglákon és a nagyszülők történeteinek kívül azonban maradt még valami, ami élő mementóként emlékeztet a két világháború közötti pár évtizedre. Arra az időszakra, amikor az ismeretlenségből a falu neve bekerült az országos köztudatba, mikor vadászok, erdészek és botanikusok kedvelt úti célja lett Surd. Ennek oka pedig a fenyő. Különleges csemetekertjének és fenyőültetvényének híre ugyanis messze eljutott, s a régi világ eltűnése után sem ért véget a sikertörténet. Micsém bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy manapság is minden év decemberében a rádió- és tévéműsorok sora foglalkozik hosszan azzal, hogyan indulnak el a fenyőfák az ország egyik fő karácsonyfa-termelő falujából. Ilyenkor gyakran elhangzik a helyi gazdák szájából Pagony (Petrzilka) Károly neve, akinek a surdi fenyőtermesztés kezdeteit tulajdonítják. Mikor pedig rákérdeznek e különös történetre, el-eladomáznak az orosz hadifogságról és a titkon zsebekbe varrva hazahozott fenyőmagokról. Neve kőbe vésetett a Kastély-parkban a Millenniumra emelt emlékművön is. Ám az elmúlt évtizedek megkoptatták az emlékeket, s eltemették azokat, akik még emlékezhetek a kezdetekre. Így bár a neves erdész a mai napig nagy tiszteletnek örvend, élete, személyisége mindeddig rejtve maradt előttünk.

Mindez a falu történetében közel sem egyedi jelenség. Az elmúlt évszázadok embert-próbáló történeteiből csak kis mozaikokat tudunk összeszedgetni. Így bár összeírhatjuk a falu birtokosait, megcáfolhatunk egy-két máig élő legendát, s talán a fák fölé magasodó templomok történetét is felderíthetjük, ám a település egy-egy korszakának, egykori mindennapjainak megismeréséhez más történeti források és kérdések elővételével juthatunk csak közelebb.

Nemrég azonban páratlan lehetőség nyílt a falu és környéke történetére oly jelentős hatást gyakorló erdész életének alaposabb megismerésére. Kiderült ugyanis, hogy Pagony Károly Körmenten élő unokája, Pagony Péter több fontos dokumentumot is őriz nagyapja és családja életéről. Ezek közül kiemelkedik a Pagony Károly által halála előtt írt visszaemlékezés, melyben papírra veti családja és saját történetét egészen 1921-ig, amit aztán 1994-ben fia, Pagony Hubert fejezett be.

Szerencsés eset, amikor az írott források mellé képi dokumentumokat is csatolni tudunk. Esetünkre mindez különösen igaz, ugyanis a Pagony család több száz képet őriz a két világháború közti időszakból. Mindez egy történeti kutatás keretében páratlan lehetőséget nyújt Pagony Károly életének, Surd, Kanizsa és a térség történetének jobb megismeréséhez. E könyvben nem vállalhatjuk a falu históriájának monografikus igényű feldolgozását, ám reméljük, hogy mindez előmozdítja egy átfogó falutörténeti munka megszületését.

A kötet megírása során sok segítséget kaptam. Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni – a teljesség igénye nélkül – a fotók és a visszaemlékezések elérhetővé tételéért Pagony Péternek és Pagony Ritának, a kötet támogatásáért Kanász János polgármesternek és Surd Önkormányzatának, a fotók digitalizálásáért és a tördelési munkálatokért Kollár Leventének, az adatok összegyűjtéséért és a lektori segítségért Alexa Péternek, Kincses Sándornak, édesapámnak, Kanász Józsefnek, nagymamának, Kanász Margitnak és legfőképpen feleségemnek, Kanász-Bellovics Zsófiának.

Pagony (Petrzilka) Károly és családja története

Származás

A családi hagyomány szerint a Petrzilka család német eredetű família, amely a Brandenburgban lévő Spreewald vidékéről származik. Pagony felmenői onnan kerültek Csehország németek lakta nyugati területére, s ennek következtében német identitásukat és nyelvüket is megőrizték. A család férfi tagjai generációk óta erdészként dolgoztak. Nem volt kivétel ez alól Pagony Károly édesapja, Petrzilka Ferenc Károly (németesen Franz Petrzilka) sem.

Ferenc 1852-ben a németországi Frohnauban született. Az elemi iskola elvégzése után erdésznek állt. 1871-ben besorozták katonának, három évet szolgált a 30. vadászzászlóaljnál és fővadászként szerelt le. Ezt követően Alsó-Ausztriában dolgozott, és ekkor ismerte meg a Bécs melletti Kierlingben Groiss Eleonórát, 1885. január 31-én kötött házasságukból hét gyermek született.¹

Életében az 1883-as esztendő hozott gyökeres változást, ugyanis ebben az évben örökölte meg az Angliából hazatérő Batthyány-Strattmann Ödön a hercegi címet és a hatalmas Batthyány-birtokokat. Mivel a főúr egyik kedvenc időtöltése a vadászat volt, megfelelő szakembert keresett az újonnan szerzett birtok rendben tartásához. Végül Petrzilkára esett a választása, így Ferenc 1883-tól erdészként és fővadászmesterként dolgozott a herceg körmendi birtokán és a kertészetet is ő vezette.

¹ János Károly (szül.: 1887. január 10.), Ferenc (szül.: 1888. augusztus 10.), Ede Frigyes (szül.: 1890. február 28.), Mária (szül.: 1895. december 5.), Ilona (szül.: 1897. szeptember 7.), Amália (szül.: 1906. április 24.) és Eleonóra (szül.: 1885. november 15.). A család a 18. századig vezette vissza a származását. Lásd a Pagony Rita tulajdonában lévő kéziratos feljegyzéseket.

Családjával haláláig Körmenden élt, mégpedig az 1884-ben építtetett, a várkert északkeleti sarkában lévő, 6 szobából és 8 mellékhelyiségből álló vadászlakban.² Bár életében sosem tanult meg rendesen magyarul, a főerdész a magyar állampolgárságot is megkapta. Közeli kapcsolatban állt Batthyány Ödönnel, valamint utódával, Lászlóval, amit az a hercegi családtól kapott porcelán teáskészlet is bizonyít, amelyen a fővadászmester és felesége arcképe is látható. A nagy vadász és remek szakember hírében álló Ferenc 1927-ben, Szombathelyen hunyt el. A Nimród című vadászlap így emlékezett meg róla: *„Január hó 30-án temették Körmenden nagy részvét mellett Petrzilka Károly Ferenc hercegi vadászvezetőt. Boldogultban az ottani vadásztársadalom egy oszlopos tagját veszítette el, ki tetőtől-talpig úri vadász volt s kinek legfőbb érdeme a vadtenyésztése és ápolása volt. Kevés vadász akad, ki úgy tudjon gyönyörködni a természet szépségében és az általa imádott vadban úgy, mint ő. A téli vadászatok 75 éves korát meghazudoló [!] fürgeséggel vezette még s íme a spanyol [nátha – KV] kidöntötte 45 éves urad. szolgálata közben.”*³

Az ifjú évek

Arómai katolikus vallású házaspár második gyermeke, Petrzilka Károly 1887. január 10-én látta meg a napvilágot. Az elemi iskolát Körmenden végezte el, majd a szombathelyi premontrei, valamint a szentgotthárdi gimnáziumban tanult, és 1907-ben Szentgotthárdon érettségizett. Ezt követően a selmecbányai erdészeti főiskolára került.⁴ 1911 októberében bevonult a 20. honvéd gyalogezredbe, de póttartalékba került, s így már decemberben leszerelt. Ezen években a tanult ifjú már munkát keresett. Felmerült, hogy honvéd állatorvos legyen,⁵ ám a családi hagyomány erősebbnek bizonyult, így 1910-ben a következő hirdetést adta fel: *„Uradalomba ajánlkozik vadászni, a vadászzerdői erdőőri szakiskolát*

2 Bajzik Zsolt: Vasi kastélyok a Tanácsköztársaság idején (II. rész). Vasi Szemle 54. (2000) 6. 793–812. 797. Az épületet a II. világháború után az erdészet irodaként használta, majd a rendszerváltást követően üresen állt. Állapota nagyon leromlott, ám 2016-17-ben felújították, s jelenleg múzeumként funkcionál. A kiállítóter egy része a vadászlak és lakói történetét mutatja be, s többek közt kiállították itt Petrzilka írógépét, manuális lépésszámlálóját és vadászszékét is.

3 Nimród 15. (1927) 6. (1927. február 20.) 103., Nemzeti Újság 9. (1927) 27. (1927. február 4.) 7.

4 A szentgotthárdi Magyar királyi állami algimnázium és államilag segélyezett községi főgimnázium 1906–1907. évi értesítője. közléteszi: Kutrucz Rezső, Szentgotthárd, 1907. 56., A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert Gimnáziumának évkönyve az 1939–40. iskolai évről. közléteszi: Simonffy Jenő, Szombathely, 1940. 98., Az erdészeti felsőoktatás 200 éve. Emlékkönyv. Selmecbánya 1808 – Sopron 2008. III. kötet. Sopron, 2008. 145.

5 HU BFL–VII.152.a–1907–0437.

igen jó eredménynyel [!] végzett 22 éves, erős, egészséges, szolid és ügyes fiatal-ember, aki nagy és vaddus urad. vadászterületet kezelő atyja mellett praktizálván, a vadászati teendőkben, mesterséges fáczántenyésztésben és fogoly felnevelésben teljesen jártas. Megkeresések: Petrzilka Károly hgi urad. vadász-vezetőhöz, Körmend (Vás-m.) intézendők.”⁶ Ilyen tudással és háttérrel nem is kellett sokáig állás nélkül maradnia, ugyanis a neves Somogy megyei birtokos és gazdálkodó, Inkey Pál (1876–1942) felvette az iharosberényi uradalomba, ahol 1911 és 1914 között a kitűnő szakember hírében álló Metzli Camill alatt gyakornokként dolgozott.⁷ Metzli meghatározó szerepet játszhatott az ifjú erdész életében, aki a későbbiekben mestereként tekintett az erdészre. Mindezt jól bizonyítja, hogy a zákány-surdi Zichy hitbizományi erdő egyik részét Metzli-tagnak nevezte el 1938-ban.⁸

A keleti fronton és hadifogságban

A tanulóéveket és a felívelő karriert azonban megszakította az 1914-ben kitört a világháború. Petrzilka is behívták katonának, és a 18. honvéd gyalogezredben tizedesként szolgált.⁹ A keleti frontra vezényelték, ahol több csatában is részt vett, majd 1915. február 1-jén orosz hadifogságba esett.¹⁰ Hosszú és viszontagságos út során Oroszország keleti végébe, a Vlagyivosztoktól északra lévő Usszurijszk városba szállították sok magyar hadifogollyal együtt. Hosszú éveken át, egészen 1918-ig itt élt. Fogsága éveit annak minden keserősége és megpróbáltatása ellenére hasznosan töltötte, szorgalma és tudásvágya már itt is tetten érhető, ugyanis ez idő alatt kertészként dolgozott a helyi gazdasági egyesületben, majd botanikusként a gazdasági iskolába került, telente pedig a városi gazdasági múzeumban növénytanról foglalko-

6 Vadász-Lap 31. (1910) (1910. augusztus. 5.) 292.

7 Nagy Domokos 1913-ról tud. Nagy Domokos Imre: Fejezetek az iharosi-iharosberényi uradalmak vadászattörténetéből. Somogy megye múltjából - Levéltári évkönyv 23. Kaposvár, 1992. 195–208. 203. Metzli Camill (1865–1954 k.) édesapja főszakács volt Keszthelyen, majd a bécsi Burgban. A Festetics uradalomban kezdte munkáját, Retyezát után Iharosberénybe az Inkeyekhez került, ahonnan 1935-ben ment nyugdíjba. Uő. Uo. 203.

8 Erdészeti Lapok 77. (1938) 2. 184–186.

9 Az ezredről: Nemess Ernő: Tizenhatalas honvédek. Sopron, 1916., Hegedűs Elemér: A Magyar Királyi 18. Soproni Honvéd Gyalogezred története. in: Dédapáink nagy háborúja. Emlékek családi legendáriumokból. szerk. Jagadics Péter, h. n., 2018. 11–88.

10 A hadmozdulatokról: Balla Tibor, Pollmann Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918). in: Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919. szerk. Hermann Róbert, Budapest, 2015. 275–334. 299.

zott. Ezekről az időkről egyik 1921-ben írt tanulmányában így vallott: *„Fogságom idejét jól kihasználtam. Nyikolszk-Usszurijszkban, a mezőgazdasági iskolánál kaptam állást, majd a mezőgazdasági múzeumnál dolgoztam botanikusként, s így bőségesen volt alkalmam az ottani gazdasági viszonyokat és a Távol-Kelet flóráját megismerni. Bejártam az egész nagy vidéket, a tengerpartot, s körülbelül 1100 fajtaval bíró növénygyűjteményt állítottam össze, melynek zömét haza is hoztuk társaimmal és átadtuk az Akadémián dr. Jávorka professzornak.”*¹¹

Az itt raboskodó magyar hadifoglyok viszonylag nyugodt életének a cseh légió vetett véget, amely a hadifogolytábort is elfoglalta a vörös hadseregtől. Az egykori katonákat durva bánásmód közepette Vlagyivosztokba szállították és kényszerszolgálatra kötelezték. Megelégedve az egyre romló állapotokat Petrzilka sikeresen átszökött az amerikai Vörös Kereszthez, ahol szintén munkára fogták. 1919-re már idehaza is a politika és a közélet egyik fontos kérdésévé vált a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítása. Több helyi és országos kezdeményezés mellett a Nemzetközi Vöröskereszt által is támogatott, George Montandon svájci orvos vlagyivosztoki missziója során kezdődött meg a magyar katonák hazaszállítása. Ehhez viszont meg kellett vásárolni egy 150 dollárba kerülő jegyet.¹² Mivel Pagonynak sikerült – valószínűleg az előző munkái révén – a szükséges pénzt előteremtenie, az első hazatérő katonák egyike volt az ifjú erdész is. 1920. május 10-én a Shunko Maru nevű japán hajó fedélzetén elindulhatott hazafelé. Hosszú utazás következett: Szingapúron, az Indiai-óceánon, majd a Szuezi-csatornán és a Földközi-tengeren átkelve július 8-án

11 Petrzilka és társai: Mühldorf Antal, Nagy Endre, Mandl Károly és Kiss Árpád az Orosz Földrajzi Társaság helybeli intézetének, illetve az Orosz állami Vetőmagvizsgáló Állomás és Mezőgazdasági Múzeum alkalmazottaiként dolgoztak itt. Mandl Károly, Kiss Árpád: Új kelet-szibériai növények. Botanikai Közlemények (1921) 19. 89–94. 89. Jávorka professzor neve Jávorka Sándor botanikust (1886–1961) rejti. 1919. december 8-án írt a University of California (Berkeley) Hearts Anatomical Laboratory munkatársa, Herbert McLean Evans Petrzilkanak egy levelet, amelyben a Helen Bridges amerikai vöröskeresztes főnövér információira hivatkozva felveti, hogy Petrzilka Kárpát-medencei flóra-gyűjteményének egyes darabjait kicserélhetnék az egyetem kaliforniai gyűjteményének bizonyos darabjaival. (Az eredeti levél Pagony Rita tulajdonában van.)

12 Winter András hadifogoly így látta ezt az eseményt: „A Svájci Vöröskereszt megbízottja, egy Montandon nevű úr útján több mint 1.000 fogolynak saját költségen történő útiköltséget küldtek otthonról hozzátartozóik. Ezek a „Sunko Mara” nevű japán teherszállító hajón kb. május közepén több mint 1.200-an indultak hazafelé. Invalidusainkból is vittek ők is valamennyit magukkal.” Szabó István: Valahol Oroszországban... Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései. Debrecen, 1992. 90–108.

jutott el Triesztbe, ahonnan Grazon keresztül jutott haza.¹³ A Pesti Napló korabeli számából tudjuk, hogy Magyarországra érve az inotai leszerelőtáborba kerültek a katonák.¹⁴ Ezt követően hazatért a családjához, ám sokáig nem pihent, ugyanis a fiatal erdész 1921 áprilisában Budapesten sikeresen leállamvizsgázott.¹⁵

Még alig száradt meg a pecsét az okiraton, mikor megkapta élete legfontosabb munkáját: Inkey Pál, valamint Metzli Camill ajánlásával május 1-jével erdőtisztként munkába állt Zichy Ödön surdi és zákányi uradalmában. Ahhoz azonban, hogy megértsük itteni működését, először meg kell ismernünk Surd életével és a helyi viszonyokkal.

A korabeli Surd

Akorabeli faluéletének alapos bemutatására jelen munkán nem vállalkozhat, ám a település történeti tablójának felvázolását mégis szükségesnek véljük. Ehhez először áttekintjük a falu legjelentősebb birtokosainak, a Zichy grófoknak a történetét, majd a falu demográfiai, gazdasági, valamint egyházi, kulturális és oktatási viszonyait.

A Zichy grófok

A korabeli Surd legnagyobb birtokosai a zichi és vásónkeői Zichy grófok szentmihályi ágának tagjai voltak.¹⁶ Az 1850-es években Zichy Ferenc és Lodron-Laterano und Castelromano Mária Dominika második gyermekeként született Zichy Domonkos (1808–1879) veszprémi püspök lett a falu legnagyobb birtokosa. Domonkos testvérének, Zichy Edmundnak (1811–1894) és nejének, Odescalchi Paulinának (1810–1866) három gyermeke született: a híres politikus és Ázsia-kutató, Zichy Jenő (1837–1906), Zichy Livia (1840–1913), valamint Zichy Edmund (Ödön) (1834–1910), akiknek a nevelését Rippl-Rónai

13 A Szibériában lévő magyar hadifoglyok hazajuttatásáról: Székely Gyula: Képek a Szibériai a szibériai hadifoglyok életéből. Nagyvárad, 9129. 161–165., Spóner Péter: 42 nap a világ körül. Hadifogság Kelet-Szibériában 1918–1921. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40. (2001) 315–333. 329.

14 Pesti Napló 71. (1920) 167. (1920. július 15.) 2.

15 Erdészeti Lapok 60. (1921) 9–10. (1921. május 15.) 189. Az eredeti oklevél Pagony Rita birtokában.

16 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 12. Pest, 1865. 389–391., Pesty Frigyes: Somogy vármegye helynévtára. Kaposvár, 2001. 288., Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi Genealógiája, IV. kötet (SZ–ZS). Budapest, 1998. 361–364.

Józsefre, a későbbi híres festőre bízta a gróf. 1886–1887-ben ő alapította meg a 4300 holddal rendelkező Zákány-surdi hitbizományt, mely felett a Székesfehérvári Királyi Törvényszék gyakorolt joghatóságot.¹⁷ A három testvér közül a hitbizományt, így Surdot is Edmund örökölte.¹⁸ Edmund feleségével, Gatterburg Gabriella grófnéval, valamint gyermekeivel Surdon lakott, s élénken részt vett Somogy vármegye közéletében.¹⁹ A gróf 1910. április 12-én hunyt el, s a birtokai Ödön nevű fia (1874–1967) kezébe kerültek.²⁰

Az ifjú örökös még 1907-ben vette feleségül Bethlen Aladár és Batthyány Vilma lányát, Bethlen Gabriellát (1900–1985). Házasságukból hét gyermek született: Mária Lujza (1909–1991), Aladár (1910–1969), Mária Antoinette (1913–1998), Hubertus (1915–2001), Károly (1919–?), Tamás (1923–?) és Terézia de Lisieux Mária (1925–?). A család többségében az ősi copf stílusú surdi és az 1911-ben építtetett zákányi kastélyban lakott.²¹ Zichy Ödön nem bizonyult a legjobb gazdálkodónak sőt, a család megdöbbenve látta, hogyan herdálja el a hitbizományból származó jövedelmeit. Így nem mindennapi döntésre szánták rá magukat: 1926-ban Bethlen Gabriella édesapja, Bethlen Aladár mint kiskorú unokájának ügygondnoka a kaposvári királyi törvényszék előtt Ödön ellen tékozlás miatt gondnokság alá-helyezési pert indított, egyúttal kérte veje vagyonaára a zárlat elrendelését. Ödönnek végül sikerült megegyeznie az apósával, s a gondnokság alá helyezési kérelmet

17 „Gróf Zichy Ödön királyi engedélyt nyert, hogy a gyékényes-zákányi, surdi, eőri és sárkereszturi uradalmakból elsőszülöttségi hitbizományt alapítson.” Fővárosi Lapok (1887) 234. (1887. augusztus 27.) 1727., Gözsy Zoltán: Hitbizományi iratok. Kaposvár, 2003. 17.

18 Hazánk 5. (1898) 127. (1898. május 28.) 5., Horváth Júlia: A mecénás gróf, Zichy Jenő. in: Kastélykonferenciák. Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. szerk. Czoma László, Keszthely, 2000. 57–66.

19 HU BFL–VII.175–1882–1261, 1906–1910. évi országgyűlés A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai (Főrendiház IX.). Budapest, 1906. 116.

20 Pécsi Napló, 19. (1910) 85. (1910. április 14.) 3., Somogy vármegye Hivatalos Lapja 29. (1910) 19. (1910. május 12.) 279.

21 Kaposi Zoltán: Földesúri épületek Somogyban a 18–19. században. In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. szerk. Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József, Pécs, 2000. 320–342. 336. A surdi kastély építésének idejét eddig nem tudták pontosan meghatározni. Az időpontot azonban lehetséges pontosítani, ugyanis egy korabeli forrás szerint a beleznai uradalom árendásának bűnül rótták fel, hogy 1799-ben Surdra szállított 40 000 téglát, s azt 190 forintért eladta. Ekkora mennyiségű téglát nagy valószínűséggel elsősorban a kúria építéséhez kellett a falut akkoriban birtokló Inkey grófoknak. Mérey Klára: Az erdőgazdálkodás Somogy megyében (1700–1879). Agrártörténeti szemle. 5. (1963) 1–2. 133–152. 144.

visszavonták, ám a gróf birtokait zárlat alá helyezték, s a zárgondnok a feleség, Bethlen Gabriella lett.²²

A surdi birtok különösen fontos szerepet játszott a család életében. Élénk társasági élet folyt a kastély falai közt, gyakoriak voltak bálók és vadászatok.²³ A Zichy-kúriából hallatszó zeneszót azonban hamarosan elnyomta a fegyverek ropogása, és a termék fényei a háború utáni új rezsim erősödésével lassan kialudtak. A világháborút követő államosítás során a Zichyek elvesztették birtokaikat, a zákányi és a surdi kastéllyal együtt. Az elvett földeket ideiglenesen, a téészesítésig a földigénylő bizottságok segítségével a helyi parasztoknak adták.²⁴ Surdon 1945. április 12-én alakult meg a földigénylő bizottság, azonban nem sikerült a felosztási tervet elkészíteni, mert „...gróf Zichy Ödön Úrral tárgyalni nem tudtak.”²⁵ A gróf családja kezdetben a kastélya helyett egy szobát kapott egy parasztházban, s a kastélyok értékes kincseit szét-hordták. Végül a család elhagyni kényszerült ősei földjét.²⁶ A kastélyban később a falu kultúrterme, valamint egy magtár kapott helyet, ám mivel nagyon elhanyagolták az épületet, állaga veszélyesen leromlott, s ezért 1970-ben lebontották.²⁷

22 Somogy Vármegye Árvaszékének véghatározatai (423/árv.1926, 3206/árv.1926, 4027/árv. 1927), valamint egy datálatlan másolati példány. Az iratok a szerző birtokában.

23 Pl. „Gróf Zichy Ödön surdi erdejében, ifj. gróf Batthyány Iván augusztus 8-án egy szép, hatalmas vadmacskát lőtt, őzbakcserkészet.” közben Magyar Vadászújság, 30. (1930) 25. 335. (1930. szeptember. 1.). Varga György: Zichy grófné szobalánya. Somogyi Hírlap 12. (2001) 269. (2001. november 19.) 6.

24 1960-ban jött létre Surdon az Egyetértés Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, ami a legelőtársulati és az egykori úrbérességi erdőbirtokosság területeit is magába foglalta.

25 Béli József: Az 1945-ös földreform végrehajtása Zala megyében. Zalaegerszeg, 1977. 81. A földosztás során Belezna és Surd között komoly területi viták folytak. Uő. Uo. 121–122.

26 A család további sorsát Zichy Aladár fia, Zichy László saját emlékei alapján ismertette: Kie az ország? Kie a hatalom? Zichy László fizikus-pszichológussal beszélget Kovács Zsolt. Budapest, 2010. 9–20., Zichy László: Nobel-díjas az istálló falán. Pomáz, 2017. 23–24. 95.

27 A falubeliek egyöntetűen kastélyként emlegetik az emeletes épületet, ám talán a kúria elnevezés sem lenne pontatlan. E terminológiai kérdéssel kapcsolatban Tüskés Tibor jegyzi meg némi ironiával, hogy „Zalában már a falusi udvarház és a földszintes, öt-hat szobás kúria is kastély, és a község határában húzódó dombsor is hegy”. Szülőföldem, Kanizsa. Antológia. összeállította: Tüskés Tibor, Nagykanizsa, 2000. 56.

A lakosság

Az Árpád-kori település népessége az oszmán hódítás viharait átvészelve a 18. század elejétől kezdve folyamatos növekedésnek indult. Ez a belső népességszaporulat mellett a délszláv, elsősorban szlovén betelepülőknek volt köszönhető, akik a 19. századra elmagyarosodtak, s csak nevükben és néhány kifejezésükben őrizték meg délszláv származásukat.

A lakosság számát illetően pontos adatokkal rendelkezünk. 1786–1787 fordulóján a Niczky grófok tulajdonában lévő faluban 222 házban 739 fő lakott.²⁸ Ezt követően a falu az Inkeyek kezére került. 1812-ben így írnak a faluról: „*Surd: tekintetes Inkey Károly tanácsos úr faluja. Egész területe hegyesvölgyes és a nyári záporosók miatt teli van vízmosásokkal, amiből következik, hogy talaja eléggé terméketlen. Szőlőhegye azonban igen kiváló minőségű borokat és nem megvetendő gyümölcsöket terem. A lakosok magyarok és az ágostai hitvallást követik, van saját imaházuk és lelkészük.*”²⁹ Az 1848–1849-es harcokat is átvészelő település végül Zichy-birtok lett.³⁰ 1869-ben 917 főt írtak össze a faluban,³¹ s a népességszám ezt követően is tovább növekedett. 1881-ben 162 házban 1042-en laktak, közülük 1009 magyar, 2 német, 1 horvát, akik közül 434 katolikus, 586 evangélikus, és 13 zsidó volt. A lakosok közül 466 fő tudott írni és olvasni.³² A népességszám a csúcst 1891-ben érte el, amikor is 158 házban 1059 fő lakott Surdon.³³ Ezt követően lassú csökkenést

28 Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). szerk. Danyi Dezső, Dávid Zoltán, Budapest, 1960. 144. Éles kontrasztban állnak e számok az 1598-as házösszeírással, amikor háborús viszonyok közepette a Szalay János birtokaként összeírt faluban csak 15 házat jegyeztek fel. Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. Budapest, 2001. 351.

29 Tóth Péter: Somogy vármegye leírása 1812-ből. Somogy megye múltjából 19. Kaposvár, 1988. 41–92. 55.

30 A surdiaknak a szabadságharcban való részvételéről, valamint a falu háromszori felégetésének mítoszáról: Kanász Viktor: Adalékok Surd 1848–1849-es történetéhez. Honismeret 41. (2013) 4. 42–44.

31 Ebből 13 zsidó származású. Csóti Csaba: A Somogy megyei izraelita középponti választmány dokumentumaiból, 1868 (forrásközlés). Somogy megye múltjából 36. Kaposvár, 2005. 19–76. 26., Récsei Balázs: Somogy kereskedőinek és iparosainak összeírása 1869-ben. Forrásközlés. Somogy megye múltjából 36. Kaposvár, 2005. 77–178. 167., Fényes Elek 1851-ben arról tudósít, hogy az adatai szerint a faluban 284 katolikus, 400 „ágostai” és 8 zsidó lakott. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. IV. Pest, 1851. 47.

32 A Magyar Korona Országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. Budapest, 1882. 237.

33 Köztük 3 német származásúval. A Magyar Korona Országainak helységnévtára. szerk. Jekelfalussy József. Budapest, 1892. 454. 1536.

figyelhetünk meg. 1900-ban 1043,³⁴ 1910-ben 1022,³⁵ 1930-ban 1040,³⁶ 1949-ben 1005,³⁷ majd 1960-ban már csak 923 fő alkotta a település lakosságát.³⁸ A csökkenés több okra vezethető vissza: közrejátszott ebben az evangélikus vallású családoknál kimutatható egykézés szokása, a külföldre történő elvándorlás, valamint – elsősorban a század második felétől kezdve – a Kanizsára költözés.³⁹

A két világháború között a falu gazdasági életét a Zichyek irányították, ugyanis a megművelt területek több mint fele a grófi család birtokában volt. Őket egy vékony módos gazda, majd egy széles zsellérréteg követte, míg a falu társadalmi hierarchiájának alján a Zichyek szolgálatában álló, közel ötven főt kitevő cselédek álltak. A gyengébb minőségű földek és az alacsony színvonalú gépesítés miatt a kisbirtokosok is kénytelenek voltak napszámba járni.⁴⁰

A 3814 katasztrális holdnyi területtel rendelkező⁴¹ falu elsősorban mezőgazdaságból és állattartásból (elsősorban szarvasmarha, sertés, ló és juh) élt. A községhez több, a szocializmus idején eltűnt pusztája és major tartozott, amelyek a falu körül helyezkedtek el (pl. Feketesár-pusztája, János-major és Petrács-pusztája). Itt elsősorban a Zichyek cselédei laktak.⁴²

A település legnagyobb birtokosai a Zichy grófok 8000 hold területű hitbizománya Zákány, Surd, Örtilos és Gyékényes községek határaiban feküdt. Az uradalom 20 holdnyi kertből és beltelekből, 500 holdnyi legelőből, 2280 holdnyi erdőből, és 50 holdnyi szőlőből állt, a fennmaradó terület pedig szántóföldből volt. Az erdőkben a tölgy, bükk

34 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. Budapest, 1912. 763.

35 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. Budapest, 1912. 763.

36 Az 1930. évi népszámlálás. II. Foglalkozási adatok. Budapest, 1934. 15.

37 1949. évi népszámlálás. 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest, 1950. 474.

38 1960. évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok. Budapest, 1960. 90. 2019. január 1-jén 630 lakója volt a falunak.

39 Pl. 1900 és 1910 között négy surdi vándorolt ki Amerikába. Szili Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860-1914. Kaposvár, 1995. 167. A nagymértékű Somogy megyei kivándorlást többféle módon próbálták visszafogni, például ifj. Zichy Ödön a zákányi hitbizományi uradalmából 1300 holdat adott bérbe Belezna, Zákány és Örtilos lakóinak. Tolnamegyei Közlöny 35. (1907) 21. (1905. május 23.) 4.

40 1935-ben többek közt 3 cséplőgép és 1 traktor volt a településen.

41 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. Budapest, 1912. 28.

42 A falu földrajzi neveit a '60-as években összegyűjtötték. Zala megye földrajzi nevei. szerk. Papp László, Végh József, Zalaegerszeg, 1964. n. 260.

és fenyő domináltak.⁴³ A búzaféléken kívül főleg kukoricát és cukorrépát termesztettek. A borszőlők tekintetében a rizling és szilváni, csemegezőlőből pedig a muskotály volt a legjelentősebb fajta.⁴⁴ A 18–19. században még megye legjobbjai között emlegették a surdi fehérbort, ám a 19. század végén dúló filoxérajárvány hatása a két világháború között is érezhető volt sőt, azt a mai napig sem heverték ki az ültetvények.⁴⁵

A faluban, szintén Zichy-tulajdonban téglagyár is működött, valamint a település a gabona és kukorica megőrléséhez szükséges, legalább másfél száz éves saját malommal is rendelkezett. Az épület a Kanizsa felé vezető út jobb oldalán, attól nagyjából száz méterre, a Surdról folyó patak mellett helyezkedett el. Utolsó tulajdonosai a Jánosi család voltak, akik 1946-ban kibérelték a Zichyek tulajdonában lévő, rossz állapotú malmot, valamint a hozzá tartozó három holdnyi területet. A bérleti díjat nem pénzben, hanem élelmiszerben határozták meg. Ez általában tojás és baromfi volt, amit havonta biciklivel vittek el Zákányba a grófok kastélyába. A világháború utáni években államosították az épületet, majd funkcióvesztése folytán 1959–60-ban lebontotta a Jánosi család.⁴⁶ Bár a falu 1950-ig Somogy megyéhez tartozott, gazdaságilag inkább Kanizsához kötődött, s majdnem minden eladásra szánt ter

43 A Somogy Megyei Levéltár további forrásai a témáról: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára IV. B. 428. Somogy vármegye erdőgazdasági üzemterveinek gyűjteménye. Urbéres birtokok. 85. doboz, 186. 2199–2204. k. Ezúton köszönöm Polgár Tamásnak a forrás feldolgozásában nyújtott segítségét.

44 Újváry Imre: Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészet. in: Somogy vármegye. szerk. Csánki Dezső, Budapest, 1914. 301–343. 343.

45 Galgóczy Károly: Magyarország, a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 293., Pesty, 288. Fényes Elek szerint „Szőlőhegye jó fehér bort terem” Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. IV. Pest, 1851. 47., Knézy Judit: Gazdasági változások Belső-Somogyban a XIX. század második felében. Zalai gyűjtemény 27. 1987.311–321. 314., Szili Ferenc: Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700–1848. Kaposvár, 1988. 144. A filoxéra elleni küzdelem jegyében a Surdi Gazdakör 11 000 szőlővesszőt és 4 000 darab oltványt osztott szét 23 fő között. Bősze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Kaposvár, 1997. 107.

46 Jánosi Józseffel (Tótszerdahely, 1928–Nagykanizsa, 2013.) a szerző 2012. december 8-án készített interjút. A malom utolsó éveinek eseményeit ez alapján lehet rekonstruálni. A hangfelvétel a szerző tulajdonában van. A falu lakosságáról és földrajzáról továbbá: Dezső Ferenc: Surd község paraszti gazdálkodása a két világháború között. Surd község földrajzi szakdolgozat. Surdi egzóta kert története. h.n., é.n. [kézirat]

mékét a város piacán értékesítették, ahová az a kiépülő közúton jutott el.⁴⁷

Vallás, oktatás és közösségi élet

A település lakossága a középkor folyamán katolikus vallású volt, s a 15. században már bizonyíthatóan plébániával is rendelkezett.⁴⁸ A környék falvaihoz hasonlóan Surdon is valamikor a 16. század közepén jelenhetett meg az új hitértelmezés, s a 17. században már evangélikus egyházközség működött a faluban.⁴⁹ A későbbi elbeszélések alapján a mai iskola udvarán e században már állt egy fatemplom, míg a jelenlegi, immár téglából épült templom 1797-re készült el. Csurgó és Iharosberény mellett Surd a környék egyik legrégebbi és legfontosabb evangélikus gyülekezeteként mint artikuláris hely a vidék egyik evangélikus központja lett.⁵⁰ Az 1930-as években az evangélikus gyülekezet Sebestyén Sándor vezetésével elemi iskolát működtetett, az ősi templom lelkési feladatait pedig nemeskéri Kiss József látta el 1939. évi haláláig.

A faluban – adatolhatóan a 18. századtól, de valószínűleg a reformáció terjedése ellenére az oszmán hódítás ideje alatt is – kisebb számban, de folyamatosan éltek katolikusok. Az 1778-as canonica visitatio szerint a Zákány plébániához tartozó faluban például 238 katolikus és 482 lutheránus, valamint 13 kálvinista lakott. Ezen arányok többé-kevésbé

47 A vasútvonal építéskor felmerült, hogy ne Belezsnán keresztül, hanem a surdi völgyben vezessék a vasútvonalat át, s ha ez megvalósul, valószínűleg a falu lakosságára is komoly hatást gyakorolt volna. („Nagy-Kanizsa városközségnek folyamodványa, melyben esedezik, hogy a buda-fiumei vasútvonal ne Zákánynak, hanem a Surdi völgyén a Dráva partján Kaproncza felé vezettetessék Zágrábnak.”) 1867. november 5. Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. III. Pest, 1868. 40.

48 Kanász Viktor: Surd első templomáról: in: Kanizsai antológia 19. szerk. Kardos Ferenc, Nagykanizsa, 2018. 162–170. 168–169.

49 Kanász Viktor: Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán. in: Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. szerk. Karlinszky Balázs, Varga Tibor László, Veszprém, 2018. 125–153. 127–128.

50 A surdi evangélikus gyülekezetről: Szalóky Elek: Vázlatok a surdi ág. hitv. ev. gyülekezet történelméből. Nagykanizsa, 1897., Jáni János: A Somogy–Zalai Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története. Kaposvár, 2004. 239., A reformációtól–napjainkig. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyek, kerületek a Dunántúlon. 1. szerk. Keveházi László, [h. n.] 2011. 418–423. (A vonatkozó részt Jáni János írta.)

a 20. század közepéig megmaradtak, s csak 1949-ben kerülnek többségbe a katolikusok.⁵¹

Egyházkormányzati tekintetben a falu az 1730-as évek elején Bükkösd filiája volt, 1770-ben viszont a légrádi plébániához tartozott, majd 1772-ben és 1778-ban Zákány filiájaként ismert. Eme állapot egészen a 20. századig végéig változatlan maradt.⁵² Surd katolikus lakosai egészen a 20. századig saját templom nélkül maradtak. Változásra 1933-ban került sor, mikor is Berkovits Imre (1882–1946) zákányi plébános vezetésével felépült a surdi iskolakápolna.⁵³ A kápolna – amelynek a titulusa Jézus Szíve lett – a mai Kanizsai út 8. szám alatt fekvő épületben kapott helyet. A földszintes téglaeépület többfunkciós volt. Egyrészt régóta a katolikus elemi iskola tanítója (a két világháború között Fullér Károly, majd Dudás László) lakott benne, másrészt ott működött az iskola, végül pedig a kápolna is. A világháború végén az átvonuló katonák a „szükség kápolnát” kifosztották.⁵⁴

Az egyházközségi tanács világi elnöki pozícióját a korszakban Zichy Aladár viselte, az iskola ügyeit intéző iskolaszék elnöke pedig Berkovits volt, s működésében Pagony Károly is részt vállalt. Az elemi szintű oktatás vallási alapon szerveződött meg. Az evangélikusoknak és a katolikusoknak is volt egy-egy elemi iskolájuk. A katolikus iskolatanulóinak létszáma 30–50 fő körül mozgott a két világháború között.⁵⁵ Egy katolikus templom felépítésének terve már az 1940-es években felmerült, a tervek is elkészültek, az építőanyagok egy részét is beszerezték, azonban az egyházügyi hivatal végül nem

51 1880-ban 434 katolikus, 586 evangélikus, 13 zsidó és 9 református, 1890-ben 388 katolikus, 646 evangélikus, 12 zsidó és 13 református, 1900-ban 397 katolikus, 629 evangélikus és 10 református, 1910-ban 406 katolikus, 614 evangélikus és 2 református, 1920-ban 486 katolikus, 578 evangélikus és három református, 1930-ban 422 katolikus, 614 evangélikus, és 4 református, 1941-ben 425 katolikus, 536 evangélikus, 7 református és 9 baptista, 1949-ben pedig 501 római, s 2 görög katolikus, 490 evangélikus, 5 református egy zsidó és 6 baptista élt adatolhatóan a faluban. Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949). II. szerk. Kepecs József, Budapest, 1997. 528.

52 Kanász Viktor: Surd első templomáról: in: Kanizsai antológia 19. szerk. Kardos Ferenc, Nagykanizsa, 2018. 162–170. 165.

53 Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987. 282–283.

54 Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. szerk. Varga Tibor László, Veszprém, 2015. 240–241. Az épület a rendszerváltást követően sokáig üresen állt, majd tájházként használták, jelenleg magántulajdonban van.

55 Az iskola létszáma: 1926–1927: 35 fő, 1928–1929: 30 fő, 1930–1931: 48 fő, 1931–1932: 46 fő. Bertókné Csire Edit: A surdi iskola története 1920-tól 1945-ig. [Kaposvári Egyetem, szakdolgozat] 2001. függelék. passim.

engedte felépíteni az épületet, s így saját templomra egészen 1989-ig kellett várniuk a katolikus híveknek. Az egyházi kézben lévő elemi iskolák a kommunizmus első éveiben megszűntek, s az egyházak helyett az állam vette kezébe az alsó fokú oktatást.

A faluban több önszerveződő kör és egyeslet is működött.⁵⁶ Már 1897-ben megalapították a Surdi Önkéntes Tűzoltó Egyletet, majd 1902-ben a Surdi Gazdakört.⁵⁷ A két világháború között pedig megalakult a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) helyi szervezete, valamint polgári lövész egyesület és énekkar is működött a faluban.⁵⁸ Mint később látni fogjuk, Pagony Károly több egyesület és a katolikus iskolaszék tevékenységében is részt vett.

Az énekkar kapcsán fontos megemlíteni, hogy az 1930-as évek közepén a híres népdalkutató, Seemayer Vilmos Surdon is gyűjtött népdalokat, és ekkor találkozott az 1868-ban született Varga Pállal. E találkozás azért volt mind a magyar népzene, mint a falu életében történelmi pillanat, mert ekkor talált rá a Felszállott a páva (vagy Röpülj, páva, röpülj) című népdalra, s eme ötfokú és kvintáló, ősrégi „Páva-dallam” a legrégebbi népdalaink közé tartozik. E kincsre Kodály Zoltán is hamar felfigyelt, és *Fölszállott a páva* címen feldolgozta a népdalt, ami hamar az egyik legismertebb műve lett. Ennek köszönhetően Varga Pál hagyatéka nem csak Magyarországon, hanem világszerte ismert, és a magyar népzene meghatározó hagyatékát képezi.⁵⁹

Ilyen vallási élet és kulturális miliő fogadta a faluba költöző fiatal erdészt és családját, s ez a környezet segítette kibontakozni az ifjú erdész tehetségét.

56 „A lakosok hitelszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn.” Reiszig Ede: Somogy vármegye községei. in: Somogy vármegye. szerk. Csánki Dezső, Budapest, 1914. 30–178. 151.

57 Bősze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Kaposvár, 1997. Az 1868–1918 között alakult Somogy megyei egyesületek katasztere. 240.

58 Somogyvármegye Kis Lexikonja. összeállította: Sipos György, Kaposvár 1937. 50. 107. 138. 262.

59 A múlt században többek közt Seemayer Vilmos és Olsvai Imre sok surdi népdal került felvételre, ezek a Zenetudományi Intézet Hangarchívumában online is elérhetőek (<https://zti.hungaricana.hu/hu/>). A falu és környéke népművészetéről: L. Kapitány Orsolya: Somogy megye népművészete. Kaposvár, 2001. 23. 96. 189–190. 430. 436. 462. 476. 496. A múlt századi Surdról Sási János jóvoltából a Rippl-Rónai Múzeum fotótárában több 1980-ban készült fotó található. RRM F 12391-12406. Ezen kívül a nagykanizsai Thüry György Múzeum fotótára is őriz az 1950-es évekből származó fotókat a faluról.

Zichy Ödön erdészeként

Mint írtuk, 1921. május 1-jével erdőtisztként munkába állt Zichy Ödön surdi és zákányi uradalmában. A gróftól a mai katolikus templom mellett lévő, mára elbontott házban kapott családjával szállást. Innen vezette a kezdetben rossz állapotban lévő, adósságokkal is terhelt hitbizományi uradalmat. Az erdész idegenül hangzó nevét a kor divatjának megfelelően az 1930-as évek végén magyarosította, foglalkozásához híven Petržilkáról Pagonyra.⁶⁰

Az agilis fiatal hamar nekilátott a birtok felvirágoztatásának; többek közt kerületekre osztotta az erdőgazdaságot, megszervezte a fenyőcsemete-termesztést, új exótafajokat honosított meg, s lassan országosan ismert csemetekertet hozott létre. A csemetekert összetételéről jó áttekintést ad az 1930-as évekből származó *Gróf Zichy Ödön Hitbizományi Erdőgazdasága Faiskoláinak árjegyzéke*, amely tételesen felsorolja az eladó fafajtákat.⁶¹ A teljesség igénye nélkül többek közt balzsamfenyő, amerikai koloradófenyő, kaukázusi jegenyefenyő, keleti és nyugati thuja, Himalája cedrus, Lawson ciprus, feketefenyő, erdeifenyő, sima fenyő, szurokfenyő, havasi fenyő, törpefenyő, zöld Douglasfenyő, mamutfenyő, mocsárfenyő, vörösfenyő, hegyjuhar és lucfenyő vásárlására volt lehetőség a birtokon. Valamint magas kőris, akác, mézes éger, boróka is szerepelt az árjegyzéken. Pagony a különböző gyümölcsfák telepítésére is nagy hangsúlyt fektetett, valamint gesztenye- és mogyorótermesztés fellendítésével is foglalkozott.⁶² Az árjegyzékben olvasható, hogy *„faiskolánk főleg fenyőfajták nevelésével foglalkozik, de azért néhány díszesebb lombfából is tartunk készletet, mint hárs, platán, Liriodendron (tulipánfa), szelídgesztenye, nemes- és vérmogyoró, Mangóliákkal, melyek árára vonatkozólag megkeresésre ajánlatot teszünk”*.⁶³

60 Pagony Hubert visszaemlékezése szerint mindez 1938-ban történt, viszont az 1942-es Központi Értesítő szerint – bár tévesen Károly helyett Jánost írnak – a Belügyminisztérium egy 1939-es rendelete változtatta meg Pagonyra a Petržilka nevet. Központi Értesítő, 67. (1942) 1. félév, 13. szám (1942. március 26.), 531.

61 A surdi mamutfenyőről egy korabeli hír így ír: „Megemlítem még azt is, hogy ezt a szép és igen értékes diszfát Surdon, gróf Zichy Ödön erdőhivatalának csemetekertjében jó eredménnyel szaporítják és ezidőszereint is kaphatók belőle szépen fejlett 60–100 cm-es példányok.” Magyar Gyümölcs 6. (1939) 1. (1939. január 10.) 25.

62 A Magyar Gyümölcs, 4. (1937) 1. (1937. január 10.) 6.

63 Ezúton köszönöm Kincses Sándornak és Vass Attilának, hogy felhívták a figyelmemet az árjegyzékre, s digitális másolatát eljuttatták hozzám.

Az árut elsősorban vasúton vagy kisebb csomag esetében postán küldték el a vásárlónak.

A Zichy grófok egyik kedvenc elfoglaltsága a vadászat volt, így Pagony ezekre is nagy hangsúlyt fektetett. Minderre jó rálátást nyújt két, a Nimródba küldött 1927-es értesítése: *„Gróf Zichy Ödön zákányi hitbizományi uradalmában a téli vadászatok eredménye volt: 518 nyúl, 223 fácánkakas, 48 fogoly, 52 szalonka, 7 vadlúd. Vadállományunk javulóban van, mégis még messze tart a békebeli állománytól, így még igen sok tennivaló lesz, különösen a fogoly felszaporításában. A téli mérgezéshez nem volt megfelelő időjárás, így majd a tavaszi mérgezéssel talán több eredményt érünk el. Surd, 1927 március 17.”*⁶⁴ Ez év december 27-én már arról számol be, hogy *„Gróf Zichy Ödön zákányi birtokain az őszi vadászat elégjő eredménnyel végződött. Terítékre került 8 őz, 569 nyúl, 426 fácán, 89 fogoly, 58 szalonka, 4 róka, összesen 1154 drb. Érdekes jelenség, hogy e hó 14-én 5 fokos fagyban 6 szalonkát találtunk, melyből 3 esett. Vadállományunk kezd javulni, s talán kedvező időjárás mellett néhány év múlva elérjük a békebeli állapotot.”*⁶⁵ 1938-ban pedig a következőket írja: *„Gróf Zichy Ödön zákányi hitbizományi erdőbirtokán a folyó év tavaszán – a száraz időjárás dacára – összesen 55 darab szalonka esett, melyből 24 darabot maga gróf Zichy Ödön úr lőtt. A szalonkahúzás egyébként sokkal gyengébb volt a szokottnál.”*⁶⁶

Hírnevét mi sem bizonyítja jobban, minthogy a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem erdőmérnök hallgatóit az 1941–1942-es tanévben a surdi erdőgazdaságba vitték el tanulmányútra.⁶⁷ A fennmaradt visszaemlékezéseknek hála, jelleme, természete sem marad rejtve előttünk. A csemetekert idős kertésze, a húszas évektől kezdve itt dolgozó Bangó József kertész szerint Pagony *„szigorú ember volt. Ha mentünk kifelé a parcellák mellett, mindig magyarázott: miféle növény, honnan származik, mit igényel, visszafelé aztán már kérdezett. Nem volt pardon. És a gyakorlatra Sopronból hozzánk vezényelt mérnökhallgatóktól is ugyanazt követelte meg, mint mitőlünk. Végre aztán rákapatta a surdi, meg környékbeli gazdákat is a fenyőcsemete-nevelésre”*.⁶⁸ A zákányi Torma Sándor így emlékezett meg róla: *„Folyton-folyvást azon törte a fejét, hogyan hono-*

64 Nimród 15. (1927) 10. (1927. április 1.) 171.

65 Nimród 16. (1928) 1. (1928. január 1.) 17.

66 Nimród 26. (1938) 12. (1938. április 20.) 187.

67 A budapesti M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1941/42. tanévi évkönyve és 1942/43. tanévének megnyitáskor tartott beszédek. Budapest, 1942. 293.

68 Magyar Hírlap 7. (1974) 350. (1947. december 20.) 11.

síthatná meg idehaza az egzotikus növényeket. Zsebei állandóan magvak-tól dudorodtak, surdi háza pincéjében is kísérletezett. Érveivel még a gróft is gyakran levette a lábáról; tudásáért és meggyőző beszédmodoráért egyetemi katedrát érdemelt volna. Munka közben nem engedett meg semmiféle lazítást, de ő sem röstellte megragadni az ásó, a kapa, a gereblye nyelét. A Metzli-tag telepítésekor maga jelölte meg zsinórral a szegélyeket. Egyszóval: öröm volt vele dolgozni.”⁶⁹

Azonban nem csak Zichyek birtokával törődött, hanem egyedülálló módon, s a falubelieket is igyekezett rábeszélni a fenyőtermesztésre, akik „tőle kapták a drága csemetéket. Szegényember fiától, kétékezi gazdálkodótól egyetlen fillért sem fogadott el. Csak azt kérte, hogy szeressék, ültessék, gondozzák a fát. Szót fogadtak neki. Ettől nincs párjuk a község kertjeinek”.⁷⁰ Munkájának köszönhetően az 1950-es évekre nem csak a Zichy-birtokokon, hanem a falusi gazdák földjein is a szőlőlugasok és gyümölcsültetvények helyét egyre inkább átvette a fenyő.

Rendszeresen publikált botanikai, erdészeti szaklapokba az akácról, vörösfenyőről, az amerikai vöröstölgyről, és Kelet-Szibéria erdővilágáról.⁷¹ Több országos szervezet munkájában is részt vett, az Országos Magyar Vadászati Védegyelet és rövid ideig, 1928 és 1933 között a Budapesti Mérnöki Kamara tagja volt.⁷² A helyi vállalkozásokban is fontos szerepet játszott, a Somogyicsurgói Takarékpénztár Rt. felügyelőbizottsági tagjaként működött, valamint a surdi Dezső Imre mellett 1935-ig a Zákányi Cementárugyár és Építési Vállalat Rt., a Csurgói Járási Központi Szeszfőzde Bor és Gyümölcsértékesítő Szövetkezet és a zákányi Mezőgazdák értékesítő Szövetkezete Bor és Gyümölcs-szeszfőzde igazgatósági tagja volt, majd 1938-tól a Surdi Tejszövetkezetben látta el ugyanezt a posztot Bognár Jánossal és Vass Józseffel.

A falu köztisztületnek örvendő lakójaként Pagony már az 1920-as évektől részt vett az iskolaszék munkájában. Megbecsültségét jól jelzi, hogy a helyi katolikus iskolában rendezett év végi nyilvános felelések

69 Lengyel András: Fenyvesek a hátizsákból. Somogyi Néplap 36. (1980) 204. (1980. augusztus 31.) 5.

70 Gerencsér Miklós: Citrusliget. Népszabadság 32. (1974) 232. (1974. október 4.) 9.

71 Írásairól lásd: Priszter Szaniszló: Növénytani repertórium, 1947–1950. Botanikai Közlemények 46. (1955) 1–2. 129–165. 150. A szerző tulajdonában van továbbá egy kézirat-törredék, amely a Keleti Mecsek élővilágát mutatja be.

72 Vadász-Lap 31. (1910) 11. (1910. április 15.) 145., A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 62. (1928) 43–44. 300., Budapesti Közlöny 67. (1933) 118. (1933. május 25.) 4.

alkalmával grófi család tagjain és Berkovits Imrén kívül ő is jelen volt sőt, karácsonykor a szegény gyerekek még ajándékot is kaptak tőle.⁷³ A Zichy család is megbízott benne, részt vett Zichy Ödön vagyonának zárolásában is, amelynek kapcsán Somogy Vármegye Árvaszéke így ír: „[...] kiemelkedőnek tartja, hogy úgy Dr. Szigethy Gy. János zárgondnok valamilyen az uradalom kezelésével megbízott Petrzilka Károly főerdész az adott helyzetben feladatukat kitünően oldották meg és a vagyon fentartása és jövődelmezőségének biztosítása érdekében minden tőlük telhetőt elkövettek, amiért is őket a legnagyobb elismerés illeti. Fentiekből kifolyólag helyesnek tartaná az árvaszék, ha az újonnan kirendelt zárgondnok gróf Zichy Ödönnel közösen előterjesztést tenne Petrzilka Károly főerdész fizetésének megfelelő felemelése iránt.”⁷⁴

A fiatal főerdész 1922-ben kötött házasságot az 1889-ben Kemenessömjénben született Bognár Erzsébettel.⁷⁵ Házasságukból két gyermek született, mindkettő Surdon: Károly 1923. április 10-én, Hubert (Hubi) pedig 1925. november 7-én. A világháború elejét Surdon vészelte át a család. Károly 1941-ben, Hubert pedig 1943-ban érettségizett le a kanizsai piarista gimnáziumban. Hubert ezután a soproni egyetemre került, ahonnan a front közeledtével 1944 őszén hazaküldték, s ekkor a család Körmendre költözött. A háború végén Hubert a 110. Erdősítési Kirendeltség parancsnokságán szolgált mint műszaki rajzoló és ezzel az egységgel került ki Ausztriába. Itt került azután szovjet hadifogságba, ahonnan csak három és fél év után, 1948 júliusában került haza.⁷⁶ A család többi tagja közvetlenül a háború után visszaköltözött Surdra, ahol a Zichyek birtokának államosítása után Pagony Károly egy ideig továbbra is a helyén maradhatott, majd a Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek főerdőtanácsosaként családjával végérvényesen Körmendre költözött.

73 Az akkoriban itt tanuló Péntek Géza (1930–2019) adatközlése. A felvétel a szerző birtokában.

74 Somogy Vármegye Árvaszéke. Véghatározat, Kaposvár, 1926. január 9. (A dokumentum a szerző birtokában.). Ezen kívül 1940-ben a földművelésügyi miniszter őt bízta meg a beleznai gazdaközön-ség birtokosság legeltetési társulata ügyeinek intézésével is. Földművelési Értesítő 50. (1940) 20. (1940. október 25.) 441.

75 Édesapja Bognár Vilmos adóhivatali tisztviselő, édesanyja az evangélikus papi családból származó Turcsányi Krisztina volt, akinek az édesanyja Berzsényi Eszter, Berzsényi Dániel testvérének leszármazottja.

76 „A fák orvosa”. Pagony Hubert 75 éves. Mikológiai Közlemények – Clusiana 40. (2001) 1–2. 221–224. 222.

Megbecsülését jól jellemzi, hogy a munkahelye vezetősége is meglátogatta a csemetekertet. Erről egy korabeli híradás így vall: *„A kaposvári erdőigazgatósághoz tartozó surdi erdőgondnokság területén érdekes vidéki sajtóbemutató zajlott le a közelmúltban. Az ország demokratikus közvéleményének erdőgazdasági tájékozottsága érdekében a MÁLLERD vezetői a korszerű erdőgazdálkodásnak jóformán minden fázisát be tudták mutatni a látogatóknak. [...] A surdi erdőgondnok, Pagony Károly erdőtanácsos mutatta be a jól jövedelmező karácsonyfa-termeléseket, a homokon telepített új erdőket, a gyantacsapolást, a szakszerű előhasználati és a véghasználati munkák menetét, valamint a csemetekerti és faiskolai munkálatokat.”*⁷⁷

Az egzóta kert az államosítást követően a Dél-zalai Állami Erdőgazdasághoz került. 1948-ban így számol be a korabeli viszonyokról, s Pagonyról a Somogyi Hírlap *„Szerényen kiválik valaki az erdészek közül, megáll a sorok előtt és magyarázni kezd. Pagony Károly főerdőtanácsos, volt surdi erdőgondnok, a kert apja. Húsz év küzdelmes munkáját mondja el pár mondatban. Egy erdész fáradhatatlan törekvéseit, kísérletezéseit, fontos tapasztalatait. Simogatja a csemetéket, apai kezekkel, s felcsillan a szeme egy-egy különleges érték láttára. A fáradhatatlan erdész munkájának gyümölcsei nemsokára elindulnak a terekre, parkokba, hogy frissességet, szépséget, áhítatos természetet varázsoljanak a fáradt és pihenni vágyó emberek köré.”*⁷⁸ Bár jóval kisebb hírnévvel, de a csemetekert a Nagykanizsai Erdészeti kezelésében a mai napig működik.

Pagony Károly 1949. július 10-én Kőrmenden hunyt el, s 1927-ben meghalt édesapja mellé itt temették el. Felesége hosszú özvegység után 1970-ben halt meg. Idősebbik fia, Károly az érettségiig Surdon lakott. A család megengedhette, hogy német nevelőnő foglalkozzon a gyerekekkel, akik így tökéletesen megtanultak németül. Károly magánúton végezte a gimnáziumot, csak vizsgázni járt be az iskolába. Érettségi után az Agrártudományi Egyetem Állatorvostudományi Karára iratkozott be. A háború alatt a front közeledtével az egyetemet Bécsbe költöztették. A háború vége felé mivel az amerikai katonák ellenséget láttak bennük, hadifogolyként Franciaországba vitték őket. Mikor véget ért a háború, mindenkit szélnek eresztettek. Hazatérve 1946-ban kapott diplomát, majd gyakornoknak állt. Ezután szerezte meg a dok-

77 A Fa 3 (1947) 9–10. (1947. június 1.) 3. 1946-ban 77 faj volt a kertben.

78 Lengyel András: Ágnes asszony fenyőfái. Somogyi Néplap 34. (1978) 285. (1978. december 3.) 5.

tori címet. 1950-ben megnősült és a Nádasd nevű Vas megyei faluban lett körállatorvos. 1969-ig lakott Nádasdon, majd Körmendre költözött. 1982-ben bekövetkezett haláláig ott élt. 1955-ben született Péter nevű fia, az ő tulajdonában van a később ismertetett fotógyűjtemény.⁷⁹

Pagony Károly kisebbik fia, Hubert (1925–2003) testvéréhez hasonlóan a kanizsai piarista gimnáziumban tanult. 1943-ban kezdte meg tanulmányait Sopronban, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karán, ám hamarosan a háború elérte az ő életét is. A II. Erdősítési Kirendeltség parancsnokságán műszaki rajzolóként szolgált. Ausztriában a Deutschlandsberg mellett esett orosz hadifogságba, ahonnan 1948 nyarán tért haza. 1951-ben jeles minősítéssel erdőmérnöki diplomát szerzett. Ezt követően az egyetem tanársegédje lett, majd folyamatosan emelkedett a ranglétrán. Folytatta édesapja munkáját, eredményes oktatói és kutatói évtizedek után az MTA doktora lett. Az Erdészeti Tudományos Intézet önálló Erdővédelmi és Vadgazdasági Osztályának alapítója és első vezetője volt. Ötven évet töltött a kutatói pályán, mint erdész-patológus és -mikológus. 140 tudományos dolgozatot, nívódíjas könyvet, egyetemi jegyzeteket írt és szerkesztett.⁸⁰ 2003. január 19-én hunyt el.⁸¹

Pagony Károly emlékének ápolására már történtek kezdeményezések. A zákányi erdőben a Metzli-taggal szembeni területet Pagonytagnak nevezték el, s egy obeliszket is emeltek a tiszteletére. Gróf Zichy Ödön és Sebestyén Sándor tanítón kívül az ő neve olvasható a Kastély-parkban a millenniumkor állított emléktáblán. Végül az elmúlt évtizedekben Pintér István kitartó munkával próbálta elérni, hogy a térség három neves erdésze, Petrzilka Károly, Metzli Camill és Véghely Ferenc emlékére egy, az érintett falvakat összekötő túraútvonal jöjjön létre, ám a kezdeményezés eddig nem valósult meg.⁸²

79 Az életrajzi információkért Pagony Péternek tartozom köszönettel.

80 Pl. Erdei károsítók. Képes határozó. szerk. Pagony Hubert. Budapest, 1993.

81 Dr. Pagony Hubert 75 éves. Erdészeti lapok 135. (2000) 12. 395–396., Tóth József: Búcsú Pagony Huberttől. Erdészeti lapok 138. (2003) 4. 124.

82 Pintér István, Sáray Mária: Metz Kamill, Pagony Károly, Véghelyi Ferenc. Emléktúra. h.n., 2007. [kézirat]

A forrásokról

E kötet forrásainak alapját három összefüggő, a Pagony család birtokában lévő forráscsoport képezi: Pagony Károly és Pagony Hubert visszamelékezése, amely Hubert lányának, Pagony Ritának a tulajdonában van, valamint az ifj. Pagony Károly fiának, Pagony Péternek a birtokában lévő családi fotóalbum.

A visszaemlékezések

A múlt század kedvelt ego-dokumentumának számítottak a naplók és visszaemlékezések, amelyek remek lehetőséget nyújtanak egy-egy élet(szakasz) bemutatására.⁸³ A Pagony család azért különleges, mert apa és fia is készített egy rövid visszaemlékezést, emlékiratot a család történetéről, amelyek kiegészítik egymást. Pagony Károly és Pagony Hubert visszaemlékezése a család tulajdonában lévő noteszban található. Pagony Hubert feljegyzése szerint Károly nem sokkal halála előtt, 1949 júniusában vetette papírra a visszaemlékezéseit, s ezt egészítette ki 1994. augusztus 5-én Hubert. Károly munkája először a Petrzilka család származását mutatja be, majd részletesen ír édesapjáról, végül saját életéről, egészen a Surdra kerüléséig. Ezt követően Pagony Hubert veszi át a szót, aki gyakorlatilag édesapja surdi működését elemzi, egészen a második világháború utáni évekig. A két visszaemlékezés szövegét a mai magyar helyesírás szerint javítva és központosva közlöm. Ezek

83 A számtalan kiadott munka közül egy kanizsai kötődésű erdőmérnök naplója: A nagykanizsai 20/II. népfölkelő hadtáp zászlóaljnál szolgáló Dobó Jenő írásai: „Isten nevében”. Dobó Jenő erdőmérnök (1873–1956) m. kir. népfelkelő főhadnagy I. világháborús naplói és feljegyzései, 1914. augusztus 22. – 1917. január 22. közreadja: Ágh Magdolna, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Rainer Pál, Veszprém, 2018. Kanizsa és környéke világháborús emlékeiről, elsősorban fotóiról: Gyanó Szilvia: Nagy háború – maroknyi béke. A Thúry György Múzeum néprajzi gyűjteményének I. világháborús emlékei. in: A Nagy Háború zalai hősei és hátországa. Tanulmánykötet a Thúry György Múzeumban 2014. október 2-án elhangzott tudományos emlékülés előadásaiából. szerk. Tugya Beáta, Kunics Zsuzsa, Száraz Csilla, Nagykanizsa, 2016. 143–185. 151–164.

alól a hely- és személynevek jelentenek kivételt, amelyeket az eredeti alakban hagytam.

A fotók

A régmúlt fotói egyedülálló módon képesek arra, hogy a múlt eseményeiről, a fotós szándékáról, a fotóról és alanyáról információt közvetítsenek a jelen számára. Ebben rejlik történeti értékük.⁸⁴ A két világháború között Magyarországon – elsősorban a városi és vidéki értelmiség tagjai között – nagy divatnak számított a fotózás.⁸⁵ A Pagony Károly unokája, Pagony Péter birtokában lévő amatőr, több mint ötszáz darabból álló fotó-gyűjtemény egyedi lehetőséget nyújt a család, valamint Surd életébe való bepillantásra. A felvételek magáncélra, az emlékek megőrzésére készültek. Készítői kilétét homály fedi. A világháborús képeken kívül feltételezhetően többségében a család tagjai, 1938–1941 között elsősorban a két testvér, Hubert és Károly lehetett.

A nagyon változatos színű és méretű fotók öt albumban kaptak helyet, többségük beragasztva található. A többségében az ifj. Pagony Károly által készített képek jelentős részét saját maga látta el felirattal. A legelső képet a 20. század első évtizedére lehet datálni, s az 1950-es évekig tartalmaz fotókat a gyűjtemény. A képek kevesebb mint felénél az alsó rájába kézzel írva szerepel a fotó készítésének dátuma. Ezek általában csak évet és hónapot jelölnek meg, de néhány esetben napra pontosan datálják a fotót. A dátumhoz hasonlóan a kép elkészültének helyszínét is sok esetben kézzel írták rá a fotók aljára. Némely esetben viszont nem a fotó rájáára, hanem az albumba beragasztott fotók alá vagy fölé vezették fel a fenti adatokat. Sokszor sem a dátum, sem pedig a helyszín nem került feljegyzésre, bizonyos képek pedig kiestek az eredeti helyükről, ami megnehezíti a fotókon szereplő helyszínek és emberek beazonosítását. A fotók témái igen vegyesek, az albumokban nem kategorizálva, sokkal inkább egy laza időrendben szerepelnek a képek.

84 Elek Orsolya: A fénykép történeti forrásként való alkalmazhatóságáról. *Korall (Fotó és társadalom)* 19. (2018) 73. 5–17.

85 Stemplerné Balog Ilona: Történelem és fotográfia. Budapest, 2009. 162. A kanizsai fotózás 19–20. századi történetéről legutóbb a Thüry György Múzeumban nyílt kiállítás *Fényírók Nagykanizsán 1860–1930. A város és lakói a fotográfusok szemével* címmel. Ld. továbbá: *Fénnyel írott múlt. Kiskanizsai életképek*. szerk. Kunics Zsuzsanna, Horváth Jánosné, Nagykanizsa, 2018.

Mivel – mint fentebb írtam – e fotók többsége magáncélra készült, túlnyomó részt a Pagony család mindennapjai kerültek megörökítésre. A képek időrendben a körmendi vadászlaknál indulnak, s a második világháború utáni Körmendre térnek vissza, miközben számtalan egyéb helyszínen örökítik meg a család mindennapjait. A fotókon évről-évre végigkövethetjük Pagony Károly surdi működését és gyermekei ifjú korát. Károly és Hubert így szinte a szemünk láttára cseperedik fel. A családot a klasszikus portrék mellett barátokkal, munkatársakkal, rokonokkal láthatjuk, hol piknikezés vagy beszélgetés, hol pedig szánkózás, kocsizás vagy lovaglás közben. A '30-as évek végére már a gyerekek is felfedezték a fényképezőgép-adta lehetőségeket és a családon kívül kedvenc állataik, Waldi kutya, Marcsa és Sári lovak, vagy a galambjaik is lencse elé kerültek. A fotók közül sok örökítette meg a család nyirádi, balatonakarattyai, schönborni kirándulásait, valamint a gyakori körmendi utazásokat. Kiemelkedik ezek közül 1939 nyara, amikor is egy balatoni körutat tettek, többek közt a Zala híd, Keszthely, Bélatelep és Siófok érintésével.

Sok fotó mutatja be a Surdon, Zákányon, Iharoson és Őrtiloson folyó mezőgazdasági munkát: például az őrtilosi fakitermelést, a surdi aratást, vagy a falu melletti tanyákon, Zsigárdon és Feketesáron folyó munkát. Pagony Károly szívesen fotózkodott akár egyedül, akár alkalmazottai, mestere, Metzli Camill, vendégei, családjá, vagy kedvenc fái körében.

Sok surdi életképet is megörökített a gyűjtemény. Így például több kép született egy korabeli surdi esküvőről, hétvégi piknikezésekről a borospincéknél, vagy éppen a későbbi tó helyén folyó korcsolyázásról 1940 teléről. Mivel a Pagony-gyerekek is a surdi iskolába jártak, megörökítették az iskolaszék látogatását a surdi iskolában és egy csoportképet is az 1929–1930-ban tanuló diákokról. Az albumok egyik fontos részét képezik a tájképek, amelyek többsége Surdon és környékén készült, valamint sok képet találunk a surdi és zákányi birtokok erdeiről, s a falu környékéről is. Kiemelkednek közülük azok a képek, amelyek a Pagony család udvarán lévő fenyőfa tetejéről készültek, bemutatva a környéket a kastéllyal együtt. Felfedezhetjük a képeken a surdi platánfa-sor akkor még fiatal fáit, a zákányi és a surdi kastélyt, s több, azóta már elpusztult épületet is, de találunk fotót a surdi levették, vagy az uradalmi erdészek és munkások gyűléséről is.

A Zichy grófok is megtalálhatóak a gyűjteményben, például pár felvételt Hubertus grófról, és legújabb zsákmányáról, egy fiatal szarvasról. Találunk egy portrét Zichy Antoinette-ről (Toncsi cont.), valamint az 1938. augusztus 30-i zákányi esküvőjéről, mikor is Johann Nepomuk Deym von Stritez-cel kötött házasságot. Valószínűleg az 1938 augusztusi lovas bandériumot megörökítő képet is ide lehet kötni.

A fotógyűjtemény egyik különleges csoportját képezik az első világháború során készített felvételek.⁸⁶ Köztük megtaláljuk a fiatal Pagony katonaportróját, a képek többsége azonban a hadifogság időszakát mutatja be. Fellelhetők több azonosítatlan személy, többek közt egy vöröskeresztes ápolónő, több katonatárs, és egy japán hölgy portréja, és japán katonákat és ápolónőket ábrázoló csoportképek is találunk a gyűjteményben. Ezen kívül pár utca- és tájkép, a botanikai munkát ábrázoló életkép, valamint az Oroszországból induló hajóút során készített fotók – köztük Martin Prigge kapitány alakja – színesítik a gyűjteményt. E képek készítőiről, születésük körülményeiről sajnos nincs információnk.

Az elsővel szemben a második világháború csak átmenetileg jelenik meg a képeken: két 1941 áprilisában készült kép német sebesült katonákat mutat a kanizsai kórházban.

A Pagony testvérek a kanizsai gimnáziumba jártak. Az iskolai évkönyvek elbeszélése szerint aktívan részt vettek az iskola kulturális életében: Hubert szavalóversenyt nyert, többször kapott könyvjutalmat, és a színjátszó körben is részt vett. Ezen kívül az iskolai Mária Kongregáció könyvtárosa volt. Hubertet bizonyosan érdekelte a fotózás, ugyanis a gimnázium fotóköreinek pályázatára Juvela⁸⁷ jelígével beküldött *Zimankós tél* című felvételével negyedik helyezett lett. Hubert 1943-ban érettségizett.⁸⁸

86 Az első világháború alatti fotózásról: Képpé formált háború. Az első világháború nemzetközi képes emlékei az Országos Széchényi Könyvtárban. szerk. Katona Anikó, Szarka Anita, Budapest, 2014., Tomsics Emőke: A Háborúképek. Amatőrök és haditudósítók harctéri felvételei az első világháborúból. Budapest, 2016., Katona József: A Nagy Háború képekben, családi képeslapokon. Budapest, 2018.

87 Ebből sejthetjük, hogy talán egy Juvela típusú géppel készülhetett a fényképek egy része.

88 A Nagykanizsai Kegyesitanítói Róm. Kat. Gimnázium (VIII. oszt. reálgimn.) Évkönyve az 1940–41. iskolai évről. közléteszi: Barta István, Nagykanizsa, 1941. 50. 52., A Nagykanizsai Kegyesitanítói Róm. Kat. Gimnázium (VIII. oszt. reálgimn.) Évkönyve az 1941–42. iskolai évről. közléteszi: Barta István, Nagykanizsa, 1942. 35. 40., A Nagykanizsai Kegyesitanítói Róm. Kat. Gimnázium Évkönyve az 1942–43. iskolai évről. közléteszi: Barta István, Nagykanizsa, 1943. 24–25. 46.

Károly tagja volt az iskolai énekkarnak, német fordítási versenyt nyert, itt érettségizett az 1940-1941-es tanévben, így neki köszönhetően gazdag kanizsai vonatkozású képanyag is fellelhető a gyűjteményben.⁸⁹ Többek közt láthatjuk a korabeli kanizsai felsővárosi templomot, a piarista kápolnát, valamint több piarista tanárt is (Boharcsik Pál, Varasdy László, Reisz György, Szikrai Ferenc).⁹⁰ Az albumban külön algyűjtemény foglalkozik Pagony osztályának 1940. november 26-i homokkomáromi kirándulásával, és megtalálható az albumban egy 1940/1941-es osztálykép. Ezeken kívül az utolsó tanítási napot és a ballagást (1941. május 7.) is.

Mindezeknek köszönhetően e fotógyűjtemény nem csak a Pagony család történetének egyes szakaszait örökítette meg, hanem szó szerint betekintést enged a 20. század első felének egy-egy momentumába, egyedi életképeket mutatva az oroszországi hadifogság, valamint Surd, Kanizsa, Zákány és Körmend korabeli hétköznapijaiból.

89 A Nagykanizsai Kegyeztanítórendi Róm. Kat. Gimnázium (VIII. oszt. reálimn.) Évkönyve az 1940–41. iskolai évről. közléteszi: Barta István, Nagykanizsa, 1941. 48. 68.

90 A Boharcsik Pálról készült felvétel a szakma számára már ismert, Koltai András szerint „Szabó Lajos készítette 1941. május 6-án, amikor az érettségire készülő VIII. osztálynak utolsó óráját tartotta.” Koltai András: Boharcsik tanár úr a táblán. Piaristák ma 9. (2019) tavasz, 6.

Függelék

Pagony Károly visszaemlékezése

Családunkra vonatkozó történeti adatokat akarom megörökíteni és azokat kedves gyermekeimnek és utódainak biztosítani, amikor ezen könyvben mindezeket feljegyzem.

Már boldogult jó atyám, amennyire anyagilag tehette és a nagy távolság lehetővé tette, összeállította családfánkat, sajnos nem írta le az egyéb tudnivalókat. Így mindazt, amit tőle hallottam, leírom.

A Petrzilka család a családi szájhagyományunk szerint a Berlin alatti Spree-Wald vidékéről származik. Onnan kerültek a gróf Vorlitz család szolgálatában Csehországba, ahol a gróf Vorlitz családnak kiterjedt birtokai voltak. Így tehát ezen hagyomány szerint őseink nem csehek, hanem Spree-vidéki vendek voltak. Csehország németlakta vidékén éltek őseink: Eger, Falkenan, Heinrichgrün, Karlsbad, Marienbad, Teplitz, élő rokonaink jelenleg is ezen a vidéken élnek. Édesatyám csak németül beszélt, s úgy mondotta, hogy öregapám és dédapám nem bírták a cseh nyelvet, így németek voltak. Családunk legtöbb tagja erdész volt, ükapámtól kezdve hitelesen igazolhatjuk ezen mesterséget, de a szájhagyomány szerint a korábbi ősök is mind erdészek voltak.

Édesatyám Petrzilka Ferenc Károly 1852. augusztus 1-jén született Frohnau községben /Eger kerület/ az elemi iskola elvégzése után hamarosan erdészeti szolgálatba lépett, nagybátyánál

gyakornokoskodott. Édesanyját már 5 éves korában elvesztette, így mint szegény árva fiú, nem jutott olyan helyzetbe, hogy továbbtanulhatott volna. Az erdészeti vizsgát 1870. október 26-án sikeresen letette, s majd 1871-ben besorozták katonának, s Brody-ban /Galícia/ a cs. és kir. 30. vadászszászlóaljnál szolgált 3 évet. Mint fővadász szerelt le.

A katonaság után Alsó-Ausztriába ment, állami erdészeti szolgálatba, majd magánuradalom erdészeti szolgálatba lépett. Legutoljára Kierlingbe került, ahol megismerkedett édesanyjával, Groiss Eleonorával, akivel 1885. január 31-én kötött házasságot.

Édesatyám ekkor Kőrmenden volt, mert 1883. október 13-án Herceg Batthyányi Ödön kinevezte erdésznek s az állást már november 1-jén el is kellett foglalnia. 1896-ban édesatyám kérényezte a magyar állampolgárságot s 1897-ben azt el is nyerte, az állampolgársági esküt 1898. február 1-jén tette le.

Házasságukból 7 gyermek született: János Károly 1887. január 10-én, Ferenc 1888. aug. 10.,⁹¹ Ede Frigyes 1890. február 28., Maria /Irma/ 1895. dec. 5., Ilona 1897. szept. 7., Amalia 1906. ápr. 24., Eleonora 1885. november 15., s már 1886 márc. 29-én meg is halt.

Édesatyám közszeretben álló ember volt, s a herceg úrnak is bizalmasa. Később hercegi fővadászmester lett, hosszú ideig pedig vezette a hercegi kertészetet és az építészetet is. Mikor az uradalomhoz került az erdők száználmas állapotban voltak, mert a bérlőknek joguk volt az erdőt is használni. Így a körmendi uradalmi erdők jó karba hozatala főleg az ő érdeme, így a tilalmasi erdő,⁹² a francsics erdő és teljesen az ő alkotása az almásdi erdő. Nagy vadász volt és a körmendi vadászatot igen magas

91 Ferenc valószínűleg az első világháborúban elesett, ugyanis a Budapesti Közlöny a következőkről tudósít: „A magyaróvári járásbíróság közhírré teszi, hogy Petrzilka Ferencné bükkzsérczi lakos részéről [...] előterjesztett kérelem folytán az állítólag 1914. augusztus 26-án a lublini útközetben megsebesült és eltűnt Petrzilka Ferenc és neje szülőktől 1888. augusztus hó 13. napján született, a háború tartama alatt katonai szolgálatra 1914. évben a 83-ik számú gyalogezredhez Pozsonyba bevonult Petrzilka Ferenc mikióshalmi volt lakos holtnaknyilvánítása iránt az eljárást a mai napon megindította [...]”. Budapesti Közlöny 54. (1920) 42. (1920. február 21.) 8.

92 A vadászat céljára egyedül a földesúrnak fenntartott helyeket nevezték tilalmasnak.

*színvonalra hozta, nagy fácántenyészetet rendezett be és vadászatai jó hírűek voltak.*⁹³

Víg kedélyű, kedves úr volt, jószívű és nemes lelkű. Családját nagyon szerette és a kétségbeesésig cselekedett érte.

Jó édesanyánk szerető gondoskodását nem felejthetjük. Igen sokat kellett dolgoznia, hogy a nagy család szükséglete fedezetet találjon. Jóságos szíve irányította minden cselekedetét, mindegyikünk-ről gondoskodott és Isten kegyelméből megérte, hogy gyermekei mind jól elhelyeződtek, s neki utolsó évei a jól megérdemelt nyugalom évei voltak.

Édesatyám 1927. január 28-án 75 éves korában halt meg Kőrmenden, s nagy részvét mellett temettük el a kőrmendi várudvarból.

Drágajó anyánk édesatyánk halála után Málcsi nővérünkhöz ment Ausztriába, akinél legjobban szeretett tartózkodni. Édesanyánk, aki 1865. február 21-én született, Hollabrunban lévő kórházban /Alsó-Ausztria/ 1938. március 28-án halt meg 74 éves korában.

Mint már említettem, heten voltunk testvérek. Legidősebb volt Eleonora nővérünk, aki 4 hónapos korában meghalt.

Második gyermek jó magam, aki 1887. január 10-én születtem. Az elemi iskolákat Kőrmenden jártam, majd Szombathelyre kerültem a premontrei gymnasiumba, a VI. osztály elvégzése után a szentgotthárdi állami gymnasiumba, s ott is érettségiztem. Az érettségi után beiratkoztam Selmezbányán az erdészeti főiskolára. 1911 októberében bevonultam katonának a 20. honvéd gyalogezredhez, de póttartalékba kerültem, s így decemberben leszereltem. Majd Iharos-ba /Somogym./ Báró Inkey Pál erdőgazdaságába kerültem Metzli Camill főerdész mellé gyakornoknak, s ahol egész 1914. augusztus 1-jéig dolgoztam. 1914. aug. 1-jén a világháború kitörésével bekövetkezett mozgósítás engem is a harctérre szólított, s így bevonultam a 18. honvéd gyalogezredhez.

93 A fácántenyésztést igazolják a Petrzilka főerdész-név alatt a „Fattinger-féle husrostos fáczáneledel”-ről írt dicsérő sorai. Vadászlap 20. (1899) 14. (1899. május 15.) 192.

Szeptember 1-jén indultam ezredünkkel az orosz harctérre, részt vettem a Lublin, Ivangorod, Olkua-körülí ütközetekben, majd amikor az oroszok betörték a Kárpátokon, ezredünket visszahozták a magyar határok megvédésére, így kerültünk Szina, Homonna, Taksány, ...olnok [?] körülí harcokba, majd átkelve a Zemplén Oroszi hágón Lutorvíska /Galícia/ község közelében egész ezredünk fogságba került.⁹⁴ Így jutottam akkor fogságba, s egy hosszú és kilátástalan végű szenvedéshez.

Szigorú kemény napok következtek. Nagy hóban és hófúvásban vittek bennünket az oroszok, felejthetetlen napunk volt a Slany-Kambartól Lembergig való menetelésünk, reggel 8 órától éjjel 2 óráig, amikor Lembergbe érkeztünk. 1915. február 1-jén kerültem fogságba, így ruhátlanul, kiéhezve rettenetes volt a fáradalmak leküzdése. A harctéren is sokat teljesítettünk, mert állandóan meneteltünk, soha állandó vonalban nem lehetünk. Különösen emlékezetes marad az ivangorodi ütközet, ahol annyira tönkreverték ezredünket, hogy mindössze 620-an maradtunk életben. De fáradtságosak voltak a kárpáti harcok is és egyik ütközetből a másikba kerültünk.

Lembergől nyitott teherkocsikban szállítottak bennünket Bródy határállomásra, onnan gyalog átmertünk Radzsvilow orosz állomásra, onnan pedig vonaton elvittek bennünket Kiew-be. Kiewből 2 napi ott tartózkodás után elindultunk Szibériába, s így kerültem az Ob folyó partján fekvő Novo-Nikolajevszk városba. Itt a legnehezebb napokat éltük. Ellátásunk, elhelyezésünk kegyetlen s emberietlen volt. Az ottani vásárcsarnokokban és földbarakkokban helyezték el a hadifoglyokat, magam a vásárcsarnokok egyikébe kerültem a negyedik pricsre, ahol tán valamivel melegebb volt, de irtózatoss a levegő. Mindenütt bűz és piszok honolt, tele voltunk ruhatetvekkal, védekezni nem tudtunk ellenük, mert még mosdóvízhez sem igen jutottunk. Körülbelül március 10-én érkeztünk ide, amikor itt 30-35 fokos hideg uralkodott. Kitört köztünk a kiütésses tifussz, s nap-nap után tömegestül haltak meg bajtársaink. A halottakat eltemetni nem tudtuk, így a barakk végén, mint

94 Valójában az ezred csak egy kisebb része került hadifogságba, ugyanis az ezred egészen a háború végéig harcolt a román, majd az olasz fronton. Hegedűs Elemér: A Magyar Királyi 18. Soproni Honvéd Gyalogezred története. in: Dédapáink nagy háborúja. Emlékek családi legendáriumokból. szerk. Jagadics Péter, h. n., 2018. 11–88. 60–77.

a tűzifát összerakták a szerencsétleneket. Kórházba csak kevés juthatott, mert férőhely nem volt, de ott is annyira össze voltak zsúfolva, hogy inkább gyorsította pusztulásukat, de orvos és gyógyszer nem állott igen rendelkezésre. Megtörtént, hogy reggel ébresztőkor vettük csak észre, hogy szomszédunk jobb létre szenderült.

Isten kegyelméből magam megmenekültem és nem történt bajom. Állítólag itt ez évben 5000 hadifogoly pusztult el kiütéses tifusban.⁹⁵ Néhány heti itt tartózkodás után ismét vonatra kerültünk és vittek bennünket tovább kelet felé.

Utazásunk 17 napig tartott Nikolszk-Uszurijszk-ig. Élelmezetünk nagyon gyenge volt, köleskásából, hajdinakásából és meleg vízből állott. Még mindig 30 fokos hideget mért a hőmérő. Nagyon szép és felejthetetlen látvány volt az előttünk ismeretlen Szibéria képe, különösen szép volt a Bajkál menti utazás, a mongol steppéken keresztül Irkutszk környéke.

Az állomáson az uszuri vidéki kozák katonaság várt bennünket s a legdurvább bánásmódban részesítettek bennünket, minden indok nélkül kancsukázták⁹⁶ a foglyokat s bekísérték a szállítmányt a táborba. Itt már valamivel emberségesebb bánásmódban részesültünk, s így én mint önkéntes 8 német és egy osztrák bajtárssal külön szobába jutottunk. Igen kedves, jó bajtársak voltak s hosszú ideig együtt voltunk.

Nikolszk-Uszurijszki-ben 1918 júniusáig maradtunk. Hogy szükségleteinket kielégíthessük, foglalkozást kerestünk, így Dr. Nagy Endre diési gazd. egyleti titkár és Dr. Nagy Agrád tanár barátom segítségével kerültem ki kertésznek az ottani gazd. egyesülethez, majd amikor ott munkámat elvégeztem a városhoz mintegy 8 km-re fekvő gazdasági iskolához kerültem mint botanikus.⁹⁷

95 1914–1915 telén Krasnojarszkban 8000 főből 1000, Novonyikolajevszkben 8600 hadifogolyból 4500, a Turkesztánban elhelyezett 200 000 fogolyból pedig 45 000 halt meg tifusban. Bornhardt Attila: Hadifogságban. In: Magyarország az első világháborúban. főszerk. Romsics Ignác, Budapest, 2010. 134–151. 136.

96 Vastag szíjból font, rövid nyelvű korbács, főleg orosz fennhatóság alatt álló területeken használták. A rabok közt kancsukával tartották fenn a rendet. A fegyelemsértő katonát ezzel büntették meg.

97 Nagy Endre szintén megírta az élményeit: Egy helyütt így emlékezik meg Pagonyról: „Három igazi jó lélek van velem: Szilágyi Jóska, Petrezilka Károly és Stern Jóska. Úgy vigyáznak rám, mint járnai tanuló gyermekre.” Nagy Endre: Így éltem és ezt láttam... A szibériai hadifogoly és erdélyi iskolaalapító életútja. kiad. Nagy Margit, Nagy László, Újvidék, 2010. 219. Az információért Jonica Xéniának tartozom köszönettel.

Együtt dolgoztunk mindhárman és igen szép napokat töltöttünk együtt, összegyűjtöttük az ottani flórát. A tél beköszöntével pedig bementünk a városi gazdasági múzeumba, ahol én a növénytan-nal, Dr. Nagy a búzabetegségekkel, Dr. Kiss a növénybetegségekkel foglalkozott. A tavasszal aztán a város környékén gyűjtöttünk szorgalmasan a növényeket és jó főnökünk, Saváry agronó-mus nagyobb kirándulásokat is csinált velünk, voltunk Uzolnáján, Skotovo-ban, Imán körül, az őserdőben, tengerparton és felejthe-tetlen sok szépet tapasztaltunk.

Soha nem felejttem el 1918. május 1-ét, amikor este 8 órakor Skotovóban először láttuk a Csendes óceán vizét, akkor még nem gondoltuk, hogy mennyi részünk lesz még belőle.

Ezen év júliusában a cseh legió, mely a monarchia hadseregéből átörökölt cseh katonákból alakult árulást követtek el és a forrada-lom nyújtotta lehetőséget kihasználva magukhoz ragadták az ural-mat Szibériában. Így Nyikolszk-Usszurijskit is rövid harc árán elfoglalták a vörös hadseregtől s minket ártatlan hadifoglyokat is kemény bánásmódban részesítettek. Néhány nap múlva vonaton elvitték egész táborunkat Vladivostokba kényszermunkára. A leg-durvább bánásmódban részesültünk, jó ruháinktól, bakancsunk-tól megfosztottak bennünket, éheztek, s még mosdóvízhez sem juttattak. Így álltunk Vladivostok állomásán néhány napig, majd négyes sorokba állítottak bennünket és szuronyos őrséggel vittek végig Vladivostok utcáin, előttünk egy cseh táblát vitt ezen felírás-sal „Bolshevik magyar hadifoglyok”. Természetesen a város közön-sége a legdurvább szitkokkal illettek bennünket, kővel dobáltak ránk, revolverekkel fenyegettek, stb. Így jutottunk Vladivostok közelében levő Pervaja Rjevka erődítmény kaszárnyáiba, ahol betonon feküdtünk napokig s csak később hoztunk egy távoli rako-dóról padlókat, melyekből fekvőhelyet készítettünk magunknak.

Minden nap vittek bennünket kényszermunkára, legtöb-bnyire az orosz raktárak kifosztása körül kellett dolgoznunk, mert bizony a csehek elvittek mindent: cukrot, sót, lisztet, gyapotot, sze-szet stb. Hajókat raktunk ki-be, tehát kemény munkát végeztünk s emellett nagyon gyenge ételmezésünk volt. Egy napon a mun-kából hazatérve nagyon elszomorított, hogy jó pajtársaim közül a legtöbb az amerikai vöröskereszthez ment, ahova munkásokat

kértek, köztük Dr. Nagy Endre barátom is. Nem nyugodhattam meg sorsomban, s egy szép napon megszöktem a táborból s szerencsésen eljutottam barátaimhoz, akik Ruszkij Ortrovon /sziget a Csendes-óceánban Vladivostok előtt/ az amerikai vöröskeresztnél voltak.

Bizony csöbörből vödörbe jutottam, de mégis együtt lehettem jobarátaimmal. Kemény munkát kellett végeznünk: kanálist ástunk, barakkokat építettünk, egy része pedig a kórházban nyert beosztást. A télen én is bekerültem háziszolgának az orvosok és ápolónőkhöz. Az összes házi teendőket magam végeztem, takarítás, zsúrolás, fűtés, 13 szobában volt dolgom. Előzőleg voltam kovácsműhelyben, asztalosműhelyben segédmunkás, sőt néhány hétig, amikor legerősebben dühöngött a spanyolnátha, négerek betegápolója lettem, társam egy német mészáros volt, akivel bizony a négereket mind lassanként lehordoztuk a hullaházba, ekkor megbízatásunk alól felszabadultunk.

Jó barátaim, Dr. Nagy Endre, Kapi Imre százados, Dr. Erdélyi Imre ügyvéd, Lám Béla gépészmérnök mind velem egyforma foglalkozást kaptak. Német katona barátaim, akikkel Nikolskban együtt voltam, Vladivosztokban szintén amerikai fogságba kerültek, ők a Vörös Kereszt városi munkásai voltak.

Teltek a napok, s nehezen vártuk, mikor is juthatunk haza, szerencsénk volt, hogy dolgozhattunk, így könnyebben viseltük sorsunkat, s most már ellátásunk is tűrhető volt, azonkívül egy kis keresetre is tehettünk szert. Szabad időnkben nagy sétákat csináltunk a szép szigeten, nyáron naponta fürödtünk az óceánban.

Végre 1920. május 10-én hajóra kerültünk. A Shunko-Marujapán hajót kibérelték a csehek, s amikor Vladivosztokban megjelent, a csehek ócskaságánál fogva nem találták megfelelőnek ily nagy tengeri utazásra, így kihirdették, hogy azok a hadifoglyok, akiknek pénzük van, s megtudják a 150 dollár értékű hajójegyet váltani, jelentkezhetnek. Így alkalmunk volt a hazautazásra. Nem tudom leírni azt a határtalan boldogságunkat, amit éreztünk, amikor a hajó horgonyait este felszedte és elindultunk, mi magyarok a Hymnuszt énekeltük, a németek a Wachl am Rheim-t és lassan siklott a hajó ki a kikötőből. Társaink, akik még ott maradtak

sírva búcsúzkodtak tőlünk s integettek, amíg ki nem értünk az öbölből.

Hosszú nagy út következett, az első napok nagyon szépek voltak, s így érkeztünk Singapurba. Érdekes és szép volt a trópus, a vég nélküli tenger, a repülő halak, delfinek, cápák, de rettenetes volt az Indiai-óceánon 18 napig tartó utazás állandó viharban, mindig attól tartottunk, hogy hajónk nem bírja ki. De szerencsésen mégis elértük Adent, s ettől kezdve már ismét kellemes volt utunk. Majd Snerbe jutottunk, át a csatornán Port-Said-be, ahol sok cigarettát és egyebet vásároltunk, hogy kedveseinknek valamit hozhassunk. Türelmetlenek voltunk, s alig érdekelt már bennünket bármi is, s nagyon örültünk, amikor egy napi állás után tovább indult hajónk. Végre július 8-án Triesztben voltunk.⁹⁸ Ott fogadott bennünket a m. kir. kormány kiküldöttje, aki röviden vázolta az eredményeket és a szomorú valót, hogy szép hazánk legnagyobb részét elrabolták az oláhok, csehek és szerbek. Sírtunk valamennyien.

Innen Udinen keresztül vonaton Ausztriába s Grácon át jutottunk haza. Este értünk Szentgotthárdra, ahol már várt az egész város közönsége. Ott volt a tanári kar is, köztük Zöld Tamás is, akivel legutóbb Nikolszk-Usszurijszkban találkoztam, s akit mint súlyos beteget hazavittek korábban. Innen az állomásról sürgönyözhettem menyasszonyomnak, Bözsinek, aki értesítette szüleit is. Szentgotthárdon voltunk éjjelig, fáradtak voltunk, s nem bírtuk ébren bevárni a Körmendre való megérkezést. Csak hajnalban 4 óra körül értünk Körmendre, ahol felébresztettek bennünket. Végre otthon, láthattam kedves jó szüleimet, Bözsit és testvéreimet, kerek 6 évi távollét után végre hazai földön lehettünk. De előzőleg még Imolára vittek bennünket, ott leszereltünk s csak ezután jöhettam véglegesen haza.

Rövid pár napi pihenés után elkezdtem tanulni, hogy az okleveletem megszerezhessem, s következő év áprilisában államvizsgáztam. Az államvizsga után 1921. május 1-jén kerültem öméltósága gróf Zichy Ödön úr zákányi uradalmába mint vezető erdőtiszt.

98 A Vlagyivosztkok-Trieszt hajóút általában bő egy hónapig tartott. Spóner Péter: 42 nap a világ körül. Hadifogság Kelet-Szibériában 1918-1921. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40. (2001) 315-333. 329.

Pagony Hubert visszaemlékezése

Jó Édesapám 1949 júniusában írhatta utolsó sorait. Szegény 1949. július 10-én halt meg hasnyálmirigy-rákban. Emiatt saját munkájáról nem tudott már írni.

Most 1994. augusztus 5-én jutottam el elhatározásomban a döntő lépésre, hogy folytassam a történetet részben apám elbeszélése, részben saját élményem alapján. Teszem ezt azért, mivel 69-ik évemben szeretnék még lehetőleg minden lényegyet leírni, ami családukkal történt.

Édesanyámmal, az említett Bözsivel – ha az elbeszélésére jól emlékszem – 1922-ben kötött házasságot. Jó Anyám 1889-ben született Kemenessömjénben. Édesapja Bognár Vilmos adóhivatali tisztviselő volt, aki fiatalon halt meg tüdőgyulladásban. Édesanyja Turcsányi Krisztina volt, evangélikus papi családból származott, kinek édesanyja Berzsényi Eszter, Berzsényi Dániel testvérének leszármazottja.

Szüleim házasságából ketten születünk. Bátyám, Károly 1923. április 10-én. Én, Hubert pedig 1925. november 7-én. Meg kell még említenem, hogy édesapám 1938-ban családi nevünket Pagonyra magyarosította.

Visszatérve Édesapám szakmai tevékenységére mondhatni édesapja nyomdokaiba lépett. Neki is az jutott osztályrészül, hogy egy teljesen leromlott, adóságokkal terhelt hitbizományi uradalmat kellett kézbe vennie, és abból egy működőképes gazdaságot kellett kialakítania.

Amikor a gazdaság irányítását átvette, nemcsak az erdő-, hanem a mezőgazdasággal is foglalkoznia kellett, mivel közel két évtizeden át nem volt az uradalomnak intézője. Nem volt elegendő igásállat sem, amelyekkel el lehetett volna végezni a legszükségesebb munkákat. Mindössze két pár ökör állt rendelkezésre és az uraság számára egy pár parádés ló. Az erdők állapota is siralmas volt. Az első világháborút követő gazdasági válság éveit nagyon lerontották az erdők állapotát. Nem volt szervezett erdőfelújítás, csak tarvágás. Ez utóbbi is aszerint, mennyi pénzre volt szükség a grófi család létfenntartásához. Nem is volt kellő szakértelem. Az erdő-

vel kapcsolatos ügyintézést a surdi tanítóra bízta, aki bonyolította a faeladásokat. Egyéb, erdővel kapcsolatos munka nem történt. Így az erdőknek jelentős hányada csak sarjasztatva lett.

Az uradalomnak erdészeti, de mint már említettem az első közel két évtizedben a mezőgazdasági központja is Surdon szerveződött, mivel Édesapám ott kapott lakást. Az épületnek egyik helysége lett az iroda.

Első dolga volt, hogy az erdőgazdaság területét kerületekre osztotta, ahová megbízható kerületvezető erdészeket alkalmazott. Ezzel egyidőben megszervezte a csemetetermelést részben kerületenként vándorcsemetekertek létesítésével. Emellett Surdon egy állandó csemetekertet is alapított, amelynek már kezdettől fogva kettős funkciója lett. Részben erdősítési célokra termelt csemetét, részben pedig megkezdte az exótáfafajok nevelését. Ez utóbbi szolgálta a későbbiekben azt a pénzügyi alapot, amivel a gazdagságot sikerült egyensúlyba hoznia. Az exóták többsége fenyő volt: chamecyparis, thuja, cedrus, sequoia, sumipetta, taxodium, tuxus, piceapungens, stb. és ezeknek különböző változatai. Az ország minden tájáról igyekezett ezeket a kertészetiileg változatos típusokat begyűjteni, és amit csak lehetett, dugványból szaporított. Az állandó szaporítási lehetőség biztosítására anyatelepet hozott létre, ami még most is megvan Surdon a bővített csemetekertben. A méretes fenyőket földlabdásan forgalmazta. Erre igen alkalmas volt a surdi csemetekert kötött agyagtalaja. Néhány év leforgása alatt országosan is ismertté vált a surdi csemetekert. Üdülők, parkok számára szállított Édesapám méretes anyagot. A soproni egyetem is sok anyagot kapott, többek között a mamutfenyőket. De Surdról származik a Budenz u. 13-ban ültetett mamutfenyő is, sőt a többi is. Megemlítem a balatonkenesei volt Fővárosi Üdülő parkját, melynek parkosításához Surdról szállította Édesapám a növényanyagot.

A megteremtett anyagi bázis lehetővé tette, hogy hozzákezdhetett Apám a korszerű erdőgazdálkodáshoz. Megszüntette a sarjerdő-gazdálkodást és így a végvágást követően saját termelte csemetével történt az erdőfelújítás.

Hajól tudom, az 1920-as erdőtörvény tette kötelezővé az erdőbirtokosok számára, hogy meghatározott nagyságú erdőterület után

kötelesek voltak erdőtisztet alkalmazni. Így került tulajdonképpen Édesapám ebbe az állásba Báró Inkey Pál, valamint Metzli Camill ajánlásával.

*Az üzemtervi előírások nem tudom, mennyiben álltak rendelkezésre. Arra emlékszem viszont, hogy gyerekfejjel láttam az üzemtervi térképek újonnan elkészítését. Peresze azt nem tudom, vajon volt-e már akkor tízéves revízió, avagy sem. Tény, hogy a Surd, Zákány és Gyékényes határában levő erdőtömbök kezelése megváltozott. Visszahozta az őshonos fafajokat, de kísérletezett az exota fenyők megtelepítésével is, Surdon elegyfajként alkalmazta a szelídgesztenyét. Ezek a fák már most magtermőek. Ugyancsak Surdon betelepített egy simafenyvest (*Pinusstrobus*), melynek ha-onkénti⁹⁹ fatömege az ország többi simafenyveseit túlszárnyalta. Sajnos ez az állomány ma már nincsen meg. Pusztulni kezdett a mézszínű tölcsérgomba (*Armillaria mellea sensu lato*) kártétele miatt és emiatt ki kellett termelni.*

Zákányban a hagyományos fafajok mellett több fenyőfajjal is próbálkozott. Az un. „Metzli tag”-ba szinte egy kis arborétumot hozott létre, aminek a sarkára később a nagykanizsai sörgyár dolgozói Metzli Camill tiszteletére egy obeliszket emeltek. Tévesen azt hitték, hogy azt az erdőtestet Metzli telepítette. Pedig Édesapám telepítette és azt emlékezetül és tiszteletből Metzli-tagnak keresztelte el.

A telepített fenyők közül legnagyobb eredményt a lucfenyővel érte el. Olyan fatömeget produkált, hogy az Erdészeti Tudományos Intézet munkatársai által végzett felvételek során sem tudták besorolni egyik fatermési táblába sem, mert fatömege kilógott az első fatermési osztályból is.

A későbbi években a Metzli-taggal szembeni tagot Édesapám tiszteletére „Pagony-tag”-nak és a Metzli obeliszkkal szemben a somogyi erdészek felállítottak egy obeliszket az ő tiszteletére megemlékezésül. Már évek óta nem láttam, de tudomásom szerint az építmény most is áll, rajta a bronztábla Apám nevével és a tisztelgő szöveggel.

A fenyők iránti szeretetét mi sem bizonyítja jobban, hogy még ma is a környező falvak lakosait is kinevelte a fenyők szeretetére. Surdon, Belezsnán, Örtilosban az udvarok és kertek ma is bizonyítják, hogy aki csak kért fenyőt környezete csinosítására, ingyen kapott. Megkedvelték a lakosok a fenyőtermesztést az elmúlt évtizedekben azért is, mert rájöttek arra, hogy jó kiegészítő kereseti forrás. Karácsony táján Budapesten – főleg a Fény utcai piacon – számtalanszor találkoztam karácsonyfa árusokkal, akik az említett községből hozták eladásra a luc-, ezüst-, jegenye- és duglaszfenyőket. Ha rákérdeztem, mindenki emlékezett apám nevére, bár már nem is ismerték személyesen.

Édesapám termékeny munkája meghozta gyümölcsét. A 40-es évek elejére a gazdaságot rendbe hozta. Az ország gazdasági helyzete nem volt rózsás. Magas volt a munkanélküliség. Ezt tapasztalhattam én is Nagykanizsán, ahol az un. „barakklakók” a város peremén nem jutottak munkához. Bezárt az ottani sörgyár, a Franek kávégyár stb.¹⁰⁰ Apám úgy próbált segíteni a munkanélkülieken, hogy Surdon volt egy nagy oldal birtoklepedő. Ezt a munkanélküliek több heti foglalkoztatásával beültette gyümölcsfákkal és köztük mogyoróbokrokkal. Azóta ezt a területet a háború után fölparcellázták.

A háború a kertek alatt volt. A németek belesodorták hazánkat is abba az értelmetlen küzdelembe. A háborús felkészülés éveiben növekedett a konjunktúra. Megszűnt, vagy legalább is erősen lecsökkent a munkanélküliség és egy kellemesebb jólét alakult ki, amit jó lett volna tartósnak hinni. Ezekről az évekről szüleim életével kapcsolatban kevesebb emlékeim vannak, mivel bátyámmal együtt Nagykanizsán voltunk gimnazisták. Bátyám 1941-ben, én pedig 1943-ban érettségiztünk. Már Sopronban voltam az Egyetemen, amikor 1944 őszén megszűnt az oktatás a front előretolódásával és a gyakori bombázás veszélye miatt. A Balkán felől a szovjet és bolgár csapatok fenyegették az ország déli részét. Így még az év őszén szüleimet Körendre menekítettük. Hogy 1945-

100 A sörgyár 1932-ben állította le a működését, s ekkor már a pótkávégyár is rossz helyzetbe került. Kaposi Zoltán: Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). in: Nagykanizsa városi monográfia III. (1850–1945). szerk. Kaposi Zoltán, Nagykanizsa, 2014. 99–249. 179., Kaposi Zoltán: A Patria pótkávégyár küzdelme a fennmaradásért a multinacionális nagyvállalat ellen. Kanizsai antológia 14. 2013. 176–201. 169.

ben mikor tértek vissza Surdra, pontosan nem tudom, mivel velük csak hadifogságom után találkoztam.

A háború befejezésével édesapámék egy darabig Surdon maradtak, majd az erdők államosítását követően édesapámat Körmendre helyezték a MÁLLERD (Magyar Állami Erdőgazdaság) központi állományaiba. Feladatául – mint főerdőtanácsos – kapta Magyarország csemetekertjeinek felügyeletét.

Képek

A képek megnevezésénél kurzívan az esetleges releváns, eredeti szerző által tett cím szerepel. Amennyiben szükséges, ezt követi a kötet szerzője által adott cím, majd a fotó készítésének helye, s végül az ideje, ha ismert. A teljes archívum elérhető a *fenyvesekespagonyok.hu* címen.

Fahordás közben
Örtilos, 1940

Vöröskeresztes nővérek a hadifogság idejéből

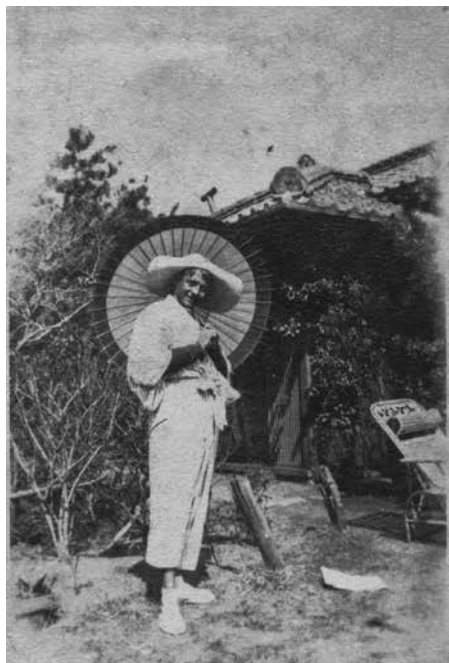
A botanikai intézetben a hadifogság idején

Hazaút a hadifogságból az amerikai zászló alatt

A Shunko Maru nevű hajó, amely hazahozta Pagony Károlyt

Új ismerős az orosz hadifogságban

Selfie az első világháború korából

Japán katonák a hadifogság idejéből

A hajó kapitánya, Martin Prigge

Surdi leventék
1938 április

Surdi leventék az evangélikus templom előtt
1938 április

Kaszálás a surdi határban

Udvarunk a fenyőfáról
Surd, 1938 július

A dinnyetelepen
1938, szeptember

Marcsa és Sári
Surd, 1938 szeptember

Ebéd az erdőben

Munka a surdi fenyvesben
1938 szeptember

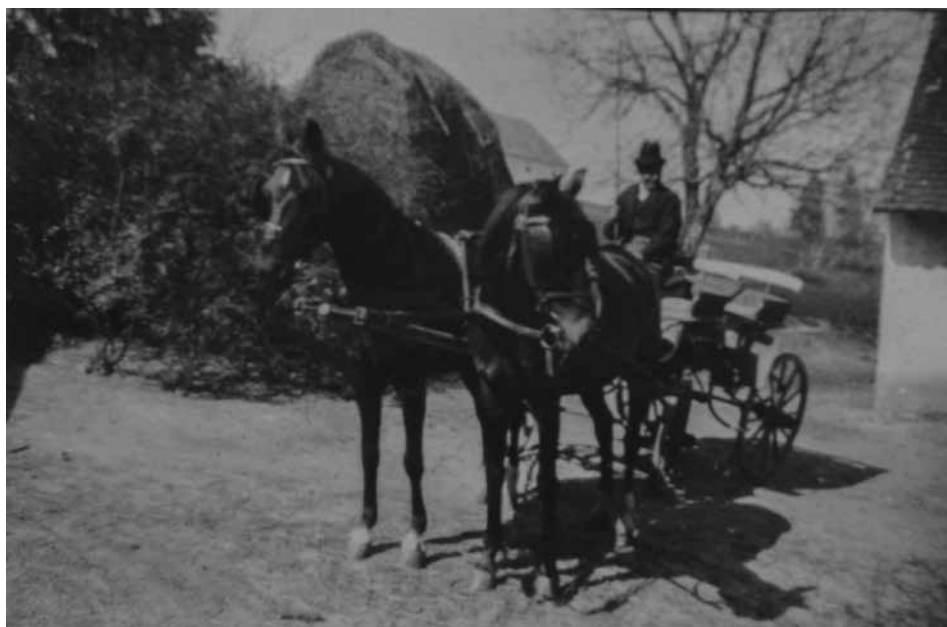
Metzli Camill a zákányi erdőben
1935. június 25.

A házunk eleje
Surd, 1939 március

Kilátás az ablakunkból
Surd, 1938 március

Lovaskocsi a surdi hegyen
1939 május

Pihenő surdi munkások
1939 április

Sári és a csikója
1939 május

A Zala hídja
1939 június

Biciklitúra Balatonaligánál
1939 június

Pagony Hubert pónival
1939 június

A Pagony család a surdi otthonuk előtt
1939 augusztus

Kőrmendi benzinkút
1939 augusztus

A nagykanizsai felsővárosi templom

Pagonyék surdi karácsonyfája
1939

Tarzán
1940 július

Egy surdi vásárnap délután
1940

Gyura a szárnysegéd
Surd, 1940

Az öreg Bogdán cigány
A VIII. osztály kirándulása
Homokkomárom, 1940. szeptember 26.

Károly a lóval mellet
Surd, 1940 augusztus

Kanizsia csoportkép
1940 július

Körmenden zongorázás közben
Surd, 1940 augusztus

A surdi erdőn
1940 augusztus

Elmentünk ródlizni
Nagykanizsa, 1941 január

A tanár úr is megérkezett a borral
A VIII. osztály kirándulása
Homokkomárom, 1940. szeptember 26.

A nagykanizsai piarista rendház
1941

Csoportkép
A VIII. osztály kirándulása
Homokkomárom, 1940. szeptember 26.

Karcsi az indián
Surd, 1941 július

Varasdy László
nagykanizsai piarista tanár
1941

Reisz György
nagykanizsai piarista tanár
1941

N. Győző búcsúzik az osztály nevében
Ballagás a kanizsai gimnáziumban
1941. május 7.

Szikrai Ferenc
nagykanizsai piarista tanár
1941

Boharcsik Pál
nagykanizai piarista tanár
1941

Séta a nagykanizsai vasútparton
Nagykanizsa, 1941 április

Készülők az érettségire
1941

Sorakoznak az osztályok
Ballagás a kanizsai gimnáziumban
1941. május 7.

Vágjuk a diófát
Surd, 1941 július

Pagonyék háza előtt
Surd, 1941 július

Kilátás a fenyőfa tetejéről
Surd, 1941 július

Az 1940/41-es tanév. VIII. osztályos csoportkép

Zichy Antoinette házasságkötése
Johann Nepomuk Deym von Stritez-cel
Zákány, 1938. augusztus 30.

Surdi fenyves
1939

Családi piknik
Surd, 1941 július

A Pogany család surdi házuk előtt

A Zala hídjánál
1941 július

Esküvői csoportkép

Családi csoportkép a körmendi vadászlak előtt

Életkép a surdi hegyháton

Az állatok megetetése

Surdi életkép

Pagony Károly lovaskocsit hajt

Csoportkép a surdi evangélikus templom előtt

A zákányi Zichy-kastély előtt

Pagonyék surdi otthona

Munka a surdi birtokon

Csoportkép Pagonyék surdi háza előtt

Szánkózik a Pagony család
Surd, 1935

A surdi Kossuth utca déli vége

Surdi mulatság

Az őrtilosi erdőben
1935. június 25.

A Pagony család
Surd, 1939

Pagony az őrtilosi határban
1938

A Pagony testvérek öntöznek
Órtilos, 1939

Munka a határban

Surdi tájkép a kastéllyal
1937 december

Surdi tájkép
1937 december

Surdi tájkép
1937 december

Korcsolyázó gyerekek a surdi platánfáknál
1938 január

Téli munka Surdon
1938 január

Fenyőfaültetés Surdon
1938 április

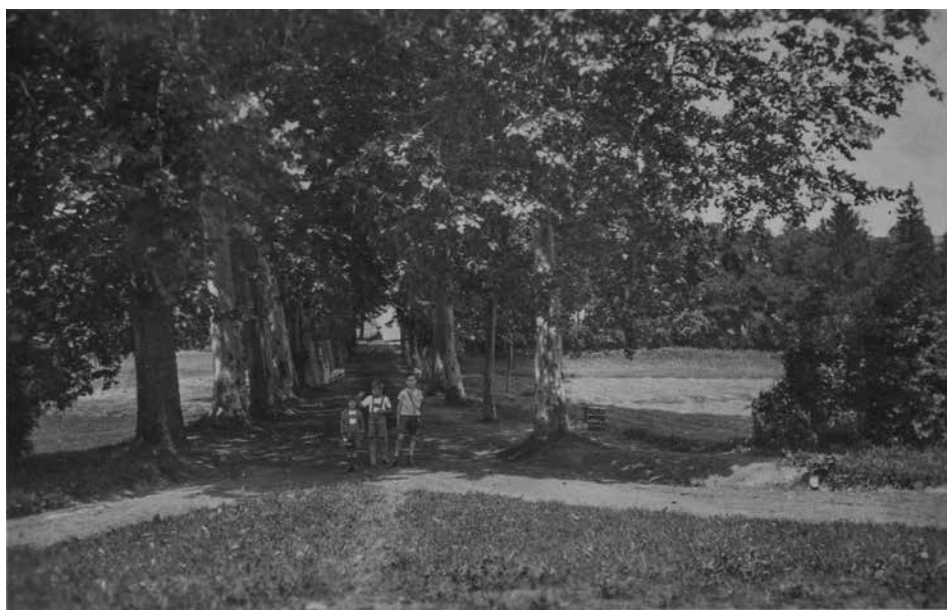
Munka a surdi határban
1938 április

Surdi leventék
1938 április

Munka Feketesárban
Surd, 1939

A surdi platánfák előtt

Pagony Károly

A surdi római katolikus iskola növendékei az 1929-30-as tanévben

A surdi római katolikus iskola növendékei az 1929-30-as tanévben

Surdi esküvő

Kaszálás a surdi határban

Vadászat előtt

Pagony Károly és Huber a surdi fenyők között

*Így nézett ki a mérnök úr,
mikor még nem volt kész az extrája*

A surdi malom előtt

Korcsolyázás a surdi kastély előtt

Petrzilka Ferenc Károly vadászat közben

Huber, Károly és Waldi kutya
Surd

Toncsi cont.
Zichy Antoinette

Zichy Hubertus

Szánkózás a surdi platánfáknál

Kilátás a fenyőfa tetejéről
Surd, 1941 július

Pagony Károly a surdi otthona előtt

Sebesült német katonák a kanizsai kórházban
1941 április

Csoportkép az erdészekről
Zákányi erdő, 1938

Üdv az erdészeknek
Zákányi erdő, 1938

Iskolai csoportkép Selmezbányán

A beleznai templom

Tihanyi apátsági templom
1939 június

Summary

During the '20s special nursery-gardens and pine tree plantations were established in the Zichy manors of Surd and Zákány. The work of the young and agile forester-engineer Károly Pagony (Petrzilka) (1887–1949) achieved a national reputation. Locals in Surd also saw the potential in the pine trees, which helped the village became one of the most important pine tree grower regions of the country. The memory of the noted forester is still shining, his history and personality are in shadow, however. This title aims to bring more clarity in this matter with the help of the memoirs of Károly Pagony and his son, Hubert Pagony and the photo archive of the family.

The volume discusses Pagony's childhood and youth, and also tells about his father, Ferenc Károly Petrzilka who served as forester and Huntmaster under Ödön Batthyány in Körmend. Károly was a prisoner-of-war during World War I. from 1915 to 1918, but it was not the only challenging period of his life: the establishment of the pine tree plantations in Surd-Zákány was his greatest professional achievement.

This volume sketches in the demographic, cultural, clerical and economic relations of Surd in the interwar era and also pays attention to the Zichy Family and Pagony's role in the village's cultural and economic life. The two memoirs and a selection from the photo archive can be found in the appendix.

PILISART